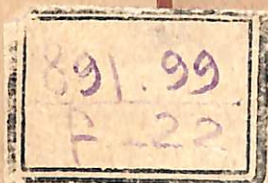
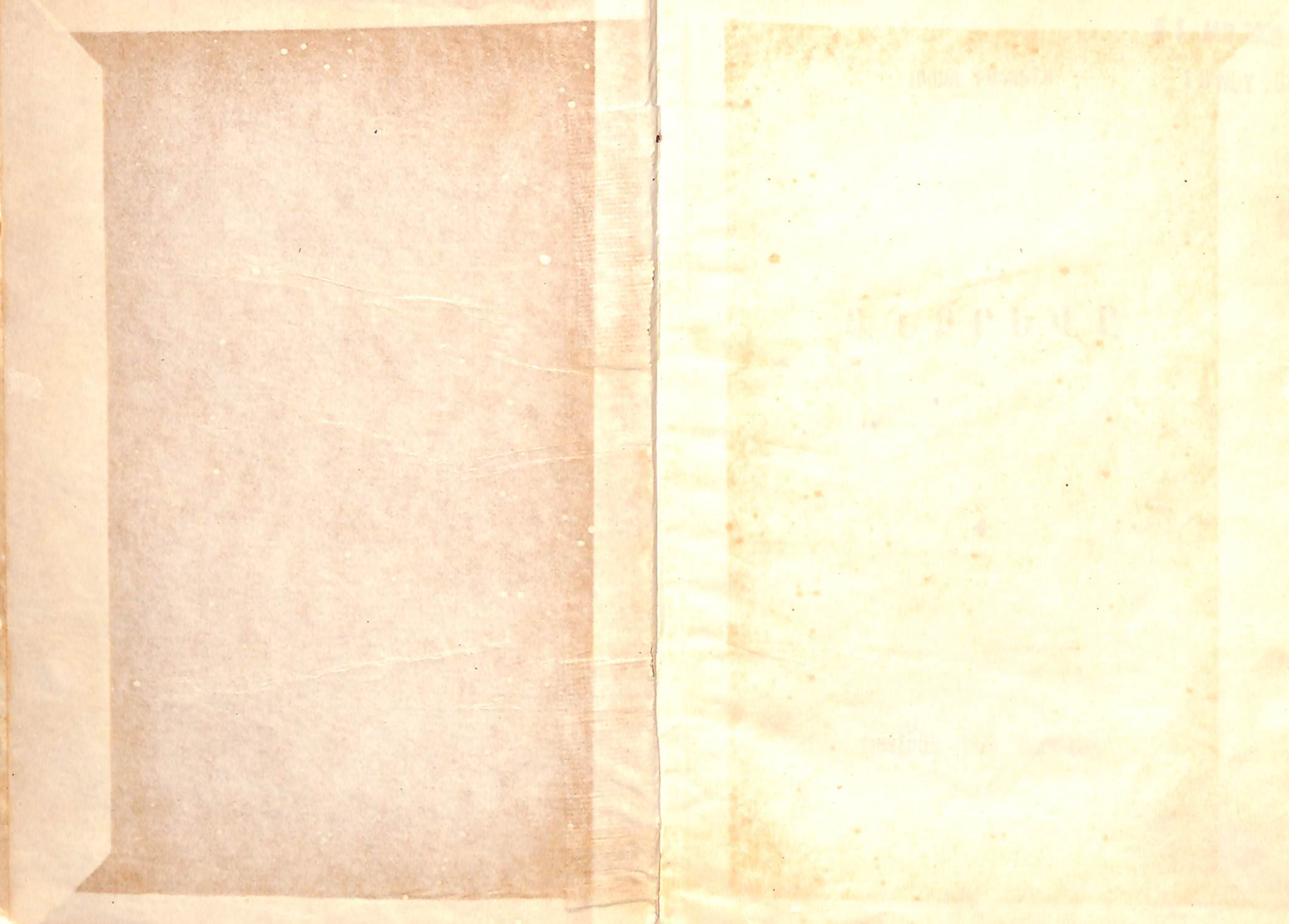

Ա. ԲԱԿՈՒՅ

ԱՆՁՐԵԿԸ

Մ
ՆՐԱՏ 1935

891.99
F-22

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

01 JAN 2009

19 NOV 2011

Ա Ն Ջ Ր Ե Վ Ը

ՊԵՏՂՐԱՏ 1935 ՅԵՐԵՎԱՆ

28.02.2013

23491

ՀՅՈՒՄԲԱԹԻ ԶՈՐ

Գյուղը յերեք թաղ ունի՝ Հյումբաթի ձոր, Միջին Մահլա և Գյունեյ թաղ։ Յերեք թաղն էլ ձորերի մեջ են, տները գետնափոր, փողոցները քարայծի ճանապարհ։ Հնուց բերդ է յեղել Հյումբաթի ձորում, ապահով թաքստոցներ, վրոնց հետքերն այժմ էլ մնում են, վրոպես նեղլիկ անցքեր սեպածե ժայռերի լանջին։

Սրածայր ժայռեր են կողք կողքի շարված, փոքր ու մեծ, մեկը ծուռ, կողքին թեքված, փուլ յեկող դեղի նման, մյուսն ուղղաձիգ, վրոպես բարակ բարդի։ Զյունն ու անձրևը դարերի ընթացքում քերծել են ժայռերի կողերը, լվացել և դարձրել վողորկ, հաղար ու մի ձև տվել, կերտել ու քանդակել տարբեր պատկերներ։ Թվում է թե մեկը հսկա թռչուն է թռած քարի գլխին, մյուսը գորշավուն գորտ, յերրորդը կնոջ կիսանդրի։

Մի քիչ ներքև, տձև ժայռերի տակ Հյումբաթն է, բլրակի վրա՝ Միջին Մահլան, արևկող յերեսին Գյունեյ թաղը։ Մութը իջնելուց ինչքա՞ն մռայլ են թվում վերի ժայռերը, ինչպես հսկումի կանգնած առասպելական հրեշներ։ Հին քարանձավներից, ուր առաջ մարդն է ապրել, մթնով յեխում է դալը, դունչը գյուղի կողմը դարձնում, և յերկա՛ր մոռնում։

Սրբադրիչ՝ Ս. Շահբաղյան

Հանձնված է արտադրության 25 փետրվարի 1935 թ.

Ստորագրված է տպագրելու 13 մարտի 1935 թ.

Գլավելտ 102 հրատ. 3267 պատվեր 229 տիրած 4000

Պետհրատի տպարան, Յերևան, Ս Գնունի 4.

24222-59

Անհիշելի ժամանակներից մարդիկ ապրում են Հյուսիսային ձորում: Նույն քարանձավում այժմ ել ապրում ե մի սերունդ, վորի հին պապերը այդ քարանձավում իրենց մերկությունը ծածկում եյին դազանի մորթով, մարդիկ, վորոնց բրածո բաղնիկների հաստ վոսկորները այժմ յերանության ու նախանձի ժպիտ են հարուցում մանրացած սերնդի աչքերում:

Հին անտառից վոչինչ չի մնացել, ավանդությունից բացի: Այնտեղ, ուր այժմ մի դուռը լղար յեղ ծանր կամն ե քաշում, կամի վրա նստած ծերունին շող որին միտն ե բերում պապի պատմածը կալատեղի և այն որերի մասին, յերբ Գյունեյի լանջերին խիտ անտառ եր, ձորում շամբուտներ, վորտեղ վարաղ եյին վորսում մեղքները:

Այժմ լերկ են լանջերը, արեւը խանձել ե ժայռերի մամուռը, անտառի հետ անհետացել են ծառերի ստվերում բնող խոտերը, կուրացել են աղբյուրները, վորոնց յերակներն անտառի խոնավությունն եյին ծծում և ջուրը ցայտում քարի ճեղքերից:

Հյուսիսային ձորում վոչ կույլ ե յեղել և վոչ կոտորած: Տարիների հետ պառավել ե գյուղը, ուժասպառ յեղել տարիքն առած ծերունու պես: Դրա համար ել այնքան շատ են ավերակները, դուռը հողով ծածկած դոմեր, վորոնց մսուրում քանի տասնյակ տարի վոչ մի հորթ դարձան չի կրծել:

Ահա յերբեմնի փողոցը... Ամեն դարնան վերից իջող հեղեղը մի քիչ խորացրել ե հունը, տարիների ընթացքում դարձրել խորխորատ: Կամարակապ աղբյուրի մի պատը փլվել ե, քարե խողովակից իղուր ե ջուր ծլում, վորովհետեւ և վոչ մի մարդ չի կու-

նում խողովակից ջուր խմելու: Հեղեղը փորել ե տան հիմքերը, կրապատը կախվել ե խորխորատի վրա: Մի տարի, յերկու-յերեք ձյունաշատ ձմեռ, դարնան արագ հալոցք, վարար հեղեղի մի դարկ, և կիլվի խարխուլ պատը:

Աղբյուրի կողքին հին ձիթհանքն ե: Մեղքներն են շինել և ստիպել, վոր չբժակա գյուղերից կտավատ հավաքեն ձեթ քաշելու: Զիթհանքի թանձր պատերն են մնացել և կլոր քարը, վոր դարձրել են դոմեշները, դիշեր ցերեկ պտույտ տվել, քարի տակ տրորել բոված կտավատը:

Հիմա ել ժայռի դլխին մնում են Մեղք-Բախտամի ամարաթի բարձր պատերը, նրա բանտը, մեղքի ակոռները, մուտքը սրբատաշ քարերից և գեղեցիկ քանդակներով: Կա մատուռի պես մի շենք, ծաղկանկար քանդակներով, հատակը սալքոր, դիմացի պատին՝ ժանգոտ յերկաթի ող: Մատուռի պես այդ շենքում Մեղք Բախտամի ձին կերել ե ուսմիկի մատներով մեկ մեկ ընտրած վոսկեհատ դարի և իրանից, քարվանուվ բերած քիշմիշ:

Հյուսիսային ձորում գետ ե անցնում, վորի մյուս ափին այդեստանների մեջ գունավոր կտուրներով փոքրիկ քաղաքի տներն են: Հյուսիսային ձորում, Միջին Մահալում և Գյունեյ թաղում վոչ կույլ ե յեղել և վոչ ել կոտորած: Այն ժամանակ, յերբ քաղաքի տեղը շամբուտ եր և անտառ, ձորի բոլոր տներից ծուխ եր բարձրանում: Յիվ յերբ առաջին մոլորովը հրամայեց տափարակի վրա կառուցել սպիտակ քարե դորանոցը, Հյուսիսային ձորի աստղը թեքվեց:

Գետի կամրջով գյուղից հեռացավ նա, ով վոս-

կի ունեւր և յերբ բարձրացան մեղիքներէ ջրաղացի գլուխը, մի անգամ ել նայեցին հսկումի կանգնած ժայռերին, քոչը վայր դրին սպիտակ զորանոցի մօտ և տափարակի վրա փորեցին նոր տների հիմքը:

Այսպես առաջացան քաղաքի տները: Յեւ ուղտերը, վորոնք Բիրմանի շալ բարձած, ծանր հակերի տակ տնքալով չոքում եյին Հյումբաթի ձորի հրապարակում՝ փոքրիկ կրպակների առաջ, իրենց գլուխները սպիտակ զորանոցի կողմը դարձրին և շամբուտները կոխելով մօտան քաղաքի առաջին փողոցը:

Այդ ուրից սկսվեց և Հյումբաթի ձորի արնաքամ լինելը, վորովհետև քաղաքը նստում էր կոկորդին, տները փռվում եյին ամենալավ հողերի վրա, աղբյուրի ակունքից ամենից առաջ ջուր էր խմում քաղաքը:

Հյումբաթի ձորի հին կրպակները հիմա յեւ մնում են, կիսով չափ խանդավառ, պատերը խորտուլ, կտուրների վրա կանեփի փարթամ թփեր: Նեղլիկ փողոցներում, ուր աջ ու ձախ հին խանութները հետքերն են, մեղիքների շուկան, հիմա անց ու դարձը քիչ է: Լծից բեղարած մի յեղ գործից դառնալիս գուցե վրդը քսի կրպակի սուր անկյունաքարին, վրդը քորի այնտեղ, ուր գունավոր շալի հոտը բուրում էր, վորպես Իրանի սաբալ:

Սպիտակ զորանոցն այն ապահով վայրն էր, դեպի ուր մեղիքների ջրաղացի ճամփով գնում եյին կրպակների տները, քաղաքում մեծ խանութներ բացում, խանութների փեղկերը ներկում, վոսկետառ ցուցանակներ կախում և վոսկիները հողե կճուճների մեջ դարսելու փոխարեն պահ տալիս բանկին:

Վաղուց արդեն համարձակ մի սովորաբար բացել էր մեծ քաղաքները տանող ճանապարհը և առաջին ապրանքի հետ ուրախ լուրեր բերել Մորոզովից ու Յինդեից: Վերջին մեղիքները հազան Մոսկվայից բերած գուլպաներ և նրանց ջրակալած աչքերը տեսան, թե ինչպես կամարակապ ախոռում ձմրան դիչերին վրնջում է ձին, դարու մեջ փնտռում Բելիք-Բախտամի քիշմիշը:

Բերդի քարերը մեկ մեկ ընկան, յերբ տափարակի վրա բարձրացան սպիտակ զորանոցի պատերը: Մեղիքների բանտում սարդը վոստայն հյուսեց, ժանդը դեղին սերմեր մաղեց բանտի յերկաթ բանալիների վրա: Մեղիք Բախտամի վերջին ժառանգը մեռավ հեռու մի քաղաքում, վորպես ուսուսական գնդի հրամանատար:

Հյումբաթի ձորի ժայռերը տեսան, թե ինչպես գունավոր գորգերը հանեցին քարանձավներից, չալակով տարան և փոխարենը քաղաքից ստացան նավթ, չաքար: Գորգերն ուրիշ քաղաքներ ուղարկեցին: Վոչխարները քչացան, ձորում ապրողներին մնաց քաղաքում ձեռք բերել բո'ւրդն ել, նե'րկն ել, և դարնանը պատրաստ գորգեր տալ բրդի տերերին:

Թվաց, թե այդ ուրից տորքի յերկաթներն այլ զննող զննացին և յերբ ձմրան դիչերով սպիտակահեր մի կին ձորի աղջիկներին հին նախշերն էր սովորեցնում, — ձմրան դիչերին ճրագի պատրույգի հետ մխում էր պառավի սիրտը, յերբ հիշում էր չքնաղ գորգերը, վոր տարան:

Քաղաքը մեծացավ: Հյումբաթի ձորում, Միջին Մահալում և Գյունեյ թաղում մնացին հացթու-

ներ, գղրար կանայք, լվացարարներ, գորգագործ սլառավներ, անտառից չալակով ուրիշի համար ցախ բերող մարդիկ, սրա նրա դռանը որահացի աշխատող աղջիկներ և մանուկներ, վորոնց ամենամեծ հըրձվանքը քաղաքում որնիբուն լվացք անող մոր վերադարձն էր, գողնոցի ծալքում պահած համեղ պատառ:

Այսպես հարկեց ձորի գյուղի աստղը:

Մեղիքների ջաղացի գլխից մեկ մեկ կարելի չէ համբել յերեք թաղի տները, ավերակները, տեսնել թե ինչպես դանդաղ քայլերով մի եչ բարձրանում և կածանով, հետևից տերը բղում է, կանչում և կածանի դժվար տեղը հրում ելին, ոգնում բարձրանալու:

Գետի ափին կանայք ցորեն եյին լվանում աշնան արևոտ մի որ, յերբ յերեք թաղն ել քարափից դիտելուց հետո, իջանք ձորը:

Խաղաղություն կար ավերակներում, կրպակներում, ձիթհանքում, ջուրն իզուր ծլլացող աղբյուրում: Ամեն տարի մի քար է ընկել պատից, մահը թեթև է թվացել, բողոք չի յեղել, վոչ մի թաղ չի տեսել հրդեհ, դերանները փտել են առանց մխալու, քարերը չեն շիկնել կրակից և նստել է մամուռը: Մի կրպակի դուռ գոց եր այնպես, ասես սողաքայր տերը ճաշի յեր դնացել կամ գերեզմանորհնեքի:

Ման յեկանք գյուղում, տեսանք չեն տները՝ հատ ու կենտ, պառավ լընդերի գեղնած ատամների պես: Հարեանի ավերակ տունը դարձրել են դոմ ու

մարագ, Այնքան շատ են պարապ, կիսախարխուլ տները, դարպասը գոց, ծանր կեղպեքները վրան: Թվում է թե հանդ են գնացել, ներսից ձայն չի լսվում, տան առաջ դարպասի քարերի ճեղքում բուսել է խոտը:

Մի քանի կտուրների վրա դդում կար շարած, տեղ տեղ արևի տակ փռել եյին գունավոր լաթեր: Մի հին ու մեծ տան միակ պատուհանի քարին, արևի տակ պամիդոր եյին շարել: Յեղ միակ ասպցույցը, վոր կարող եր համողել, թե այդ տանն ապրողներ կան, պատուհանի կիսակարմիր պամիդորն եր:

Թեև քաղաքը հեռու չեր, յեկած ճանապարհը մեղ ծանոթ, բայց և այնպես ուրիշ աշխարհ թվաց Հյումբաթի ձորի այդ անկյունը, վորի բնիկները կարծես ուրիշ ցեղի մարդիկ եյին: Յեղ միակ հարցը, վոր դառնում եր մեր գլխի մեջ, մի «ինչու» յե այն մասին, թե ինչպես են մարդիկ ապրում այս քարերի տակ, ինչո՞ւ չեն հեռացել մի ուրիշ, հարմար տեղ: Հանկարծ յեթե ժայռերից մեկն ընկնի կամ մի քար գլորվի վերևից:

Բակում խաղացող յերեխաները մեղ տեսան, զարմացած խաղը թողին: Յերբ մեղնից մեկը ջուր ուզեց, ջուր բերող յերեխայի անունը հարցրեց, թվաց թե նա ջուր չեր ուղում, այլ ստուգում եր, թե արդյոք այդ յերեխան մեղ նմա՞ն է խոտում:

— Վոր տան կտուրին դդում եք տեսնում, ուրեմն ենտեղ ապրում են,— ասաց բնիկներից մեկը, վոր կամջի գլխին միացել եր մեղ: — Յերեկոյան ել կրակներով կիմանաք: Գանի ճրագ են վառում, ենքան ել տուն կա: Մնացածը արջարներ են:

Յերեկոն հաստատեց այդ: Մուլթի հետ համ ու
կենտ ճրագներ վառվեցին: Մուլթը չստեղծեց մեղ ար-
ջաքներում կենդանի մասին, բայց մանրիկ լույսե-
րի թարթոցը կամացուկ պատմում էր, վոր Հյուսի-
սային ձորում քան ճրագ կա, Միջին Մահալի գե-
տալի մասն է վորը, Գյունեյ թաղի ծայրը: Մնա-
ցածն ավերակ տներ են ու մուլթի մեջ խառնվում են
ժայռերին և չի լինում վորոշել, վորն է ժայռ և վոր-
ըր յերբեմնի բնակավայր:

Մեկ մեկ հավաքվում էին հեռու թաղերից,
ներս մտնում ընդարձակ սրահը, տեղ բռնում փայտե
նստարանների վրա: Յերբ գլխի մի անգամ ել
պտույտ արեց փողոցներում բարձր կանչով, չներն
այս ու այն կողմից ձայն տվին ու հանդարտեցին.
գլխի հետ մի քանի հոգի յեկան հեռու քարանձավ-
ներից: Սրահի կիսամուկում փափախները մակա-
ղած վոչխարի պես էին, չիբուխների կրակները՝
խոտերի մեջ լույս տվող բղբներ:

Խոսքը հողի մասին էր, հարմար մի տեղ նոր
գյուղ հիմնելու մասին: Յերեկ շատ հնում, յերբ
վաղատուն ցեղերը յերկր-յերկիր էին դաղթում,
նոր աշխարհներ գրավում, այդ աշխարհի մասին հա-
զար առասպել բերնե բերան էր անցնում և վորդեո-
րում անցնելու գաղար կիրճեր, սար ու ձոր, ան-
ջուր ավազուտներ:

Նոր գյուղի խնդիրը Հյուսիսային ձորի համար
յերջանիկ աշխարհի առասպելի պես էր, նրանք իրենց
հանդերի անուններն էին տալիս, մեկի ջուրը գո-
վում, մյուսի խոտը:

— Մենակ ես ձորից դուրս գանք...

Փափախների տակ պսպրում էին աչքերը, վոր-
պես չիբուխի կրակներ, յերբ մեկը ծանոթ բանտի
նկարագիրն էր անում և ուրվագծում վաղվա գյու-
ղը, լայն ճանապարհը և ճանապարհի նման աղատ
կյանքը:

Յերբ ուշ գիշերին ծխից մթնած սրահում նա-
խագահը քվեարկության դրեց նոր գյուղատեղը
փոխադրվելու հարցը, ճրագի թույլ լույսի տակ
բարձր մեկնած ձեռքերի յետև մի պահ չերևացին
փափախները, թվաց թե հակա մի մարմին բյուր
ձեռքեր ե պարզել դեպի սևացած ոճորքը:

Ճրագը թարթում էր, լույսի հետ և տաքու-
թյուն տալիս: Ճրագի հետ վաղվա հույսը ջերմու-
թյուն էր սփռել սրահում: Յեվ ուրախ աղմուկով
դուրս յեկան: Այսպես էր սկսվում իր չուն վաչկա-
տուն ցեղը անցած դարերում:

Սանդուղքի գլխին Գյունեյ թաղից մի ալեոբ
մոտեցավ մեղ:

— Մի վոտս գերեզմանումն է. յես կարող ե
յտեսնեմ են նոր տեղը, բայց տարեք... Գնացե՛ք
Հյուսիսային ձորի դժոխքից:

Սանդուղքի գլխից մի պահ նայեցի, թե ինչպես
մահակով քարերը շոշափելով ծերունին կորավ մու-
թի մեջ: Լսելի յեր, թե ինչպես նա մահակի ծայրով
գարկում էր քարերին, ճանապարհը փնտռում:

Կրակները չէին յերևում: Մուլթի մեջ հաղիվ
էին նշմարվում գյուղի գլխի ժայռերը, մեկիքների
ամարաթի պատերը: Ժայռերը թանձր սուլեր էին
կախել գյուղի վրա, ամարաթը թվում էր վորպես
կանգուն գլխի, վորի խավար խուցերում գուցե
չըջում է Մեկի-Բախտամը, վորպես ուրվակա...

ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ

Տնտեսությունը պլանով վարելու համար, ձրման մի գիշեր Վասիլը մտքում դրեց որագրի պես մի բան պահել, նշանակել յեղան վարն ու կերը, ի՞նչքան հաց են ուտում ամեն ամիս, քա՞նի խուրձ խոտ և հարկավոր իր յերկու կովին, յե՞րբ և ծնելու կովը, քանի՞ ձու յե քաղաք տանում ծախելու և այլն:

Ապագա հեռանկարները մասին մի քիչ մտածելուց հետո Վասիլը շուռ յեկավ կողքին և գլուխը բարձի վրա հարմար տեղավորելով, քնեց այն խոր ու հանգիստ քնով, վորպիսին յերևի ունենում ե նավի կապիտանը փոթորկից հետո նավի սարք ու կարգը դիտելով, մինչև խաղաղ նավահանգիստը:

Վասիլի տնտեսության միակ ճեղքը հարևանի պարտքն էր և այդ ճեղքից հազար ու մի անասոր-ժություն էր ներս մտնում, վրդովում նավի կանոնավոր ընթացքը, ճոճում, ուղղությունը կորցնում, ահ ու սարսափ տարածում նավաստիներին՝ մորկնոջ, քոռջ ու յերեսաների մեջ:

Այդ գիշեր, յերբ ձմրան քամին վրոճում էր այնպես, ինչպես հազար պարտատեր միաբերան կվոճնային, Վասիլի գլխում ծագած միտքը՝ որագիր և հաշիվ պահելու մասին, անշուշտ ներքին և անքակտելի կապ ուներ պարտքի անխուսափելի հատուցման հետ: Ամենայն հավանականությամբ բար-

ձի վրա գլուխը հարմար տեղավորելուց առաջ, նրա գլխում ծագել և և յերկրորդ միտքը՝ նավի ճեղքը Տիգրանուհով ծածկելու մասին:

Նրա որագիրը հին, թերթերի ծայրերը մաշած յերազանի լուսանցքների վրա յե գրած և կաղմի կողին: Վասիլն ամեն որ չի գրել: Յերևում ե, վոր գարնան սկզբին, յերբ առավոտից մինչև իրիկուն քրտնել են ինքը, դոմեչը և տան անդամները, ժամանակ չի յեղել ամեն որ գրելու: Մատենագիրը բավականացել ե միայն շաբաթվա կարևոր դեպքերն արձանագրելով լուսանցքի վրա, մինչև քունը հաղթեր: Իսկ գարնան սկզբին միշտ ել քունն ե հաղթել և յերկու յերեք բառ գրելուց հետո գիրչն ընկել ե ձեռքից, նույնիսկ միտքը կիսատ թողնելով:

Վասիլի որագիրը սկսվում ե տան անդամների ցուցակով, վոր ըստ յերևույթին կաղմված ե հաջորդ առավոտյան, ուտելուց հետո, քանի վոր թերթի անկյունում Վասիլի բուլթ մատի հետքը կա, թաթախված ինչ վոր պղտոր և մի քիչ ել յուղոտ հեղուկի մեջ:

Ըստ այդ ցուցակի նավի վրա ութ մարդ եր՝ ինքը, մայրը, կինը, չորս յերեսան և Տիգրանուհին: Անունների դիմաց տան անդամների տարիքն ե և այն կապը, վոր ունի տան անդամը Վասիլի հետ: Այսպես՝ «Տիգրանուհի, քույր, 16 տարեկան»: Վասիլի կենդանի ինվենտարը յերկու կով ե, մի դոմեչ, ութ հավ: Կովերն ու դոմեչը անուններով են, առանց տարիքի և տան անդամների ցուցակին անմիջապես կցած: «Տիգրանուհի, քույր, 16 տարեկան» և հետո «Ծաղիկ կով»:

Վորովհետեւ Վասիլը գեղազիտական նորատակի հետամուտ չի յեղել, որագործը չի կարելի վորոշել, թե ինչպես էյին Տիգրանուհու մաղերը՝ սե թե չեկ, աչքերը կապույտ էյին, թե թուխ։ Միակ հիշողությունը նրա արտաքինի մասին գրված է մայիսի 6-ին. «Տիգրանուհու համար առա դեյրա»։ Դիմացը նշանակված է գինը, վորից յերեւում է, վոր կտորը հառարակ չիթ է յեղել։

Կա մի ուրիշ հիշատակություն, առանց ամսաթվի. «Տիգրանուհու համար չուստը չառա»։ Յերազանի այդ յերեսին տպված է հետեյալը. «կոշիկ կամ տրեխ տեսանին մեծ կորուստ է, յերազն յոթն որն կատարի»։ Կտրելի յե յենթագրել Տիգրանուհու տխրությունը չուստեր չունենալու համար և թե ինչպիսի յերագ է թվացել մի զույգ չուստը։ Ստույգ է, վոր Տիգրանուհին բորիկ վոտքերով է գնացել քաղհանի, ինչպես նշանակել է Վասիլը մի քանի որ հետո։

Վասիլը շատ որեր մանրամասն է գրել։ Որինակ հունիս 11-ին նշանակել է. «մայրս գնացել եր իր յեղբոր վորդու տունը զոնադ 4 որով։ Վարսենիկը (կինս) գրադված եր տանը մանր գործերով։ Կովը տվալ 12 գրվանքա կաթ, Ծաղիկը վոչ։ Տիգրանուհին գնացել եր ջաղաց ալյուր աղալու, բայց նորաթ չլինելու պատճառով յեկալ տուն։ Չեր աշխատում գոմեղը, հանգստացնելու համար գնացել եր դաշտն արածելու։ Յեկալ անձրե։ Բաղալի տղան տվեց իր պարտքը—կես կոտ ցորեն։ Առա մի բահի կոթ։ Յեմս մի շաբաթում հավերը 12 ձու ածեցին, վորից 5-ը ծախեցինք, ընդամենը 10 կոպեկ»։

Ամբողջ որագրի մեջ հունիս 11-ը նշանավոր է յերկարապատում և մանրամասն լինելով։ Խոսելով ապահովագրման թերթիկի մասին, վոր յերեւի նույն որն է ստացել, Վասիլն ավելորդ չի համարել հետեյալ խորհրդակցությունն անել. «կառավարության կողմից յեկալ շրջիկ և խոսեց ապահովագրման մասին նաև բուրժուական կողմանից։ Ժողովուրդը բոլորը հասկացան միաբերան, կեցցեք դուք միություն»։

Անցյալ տարվա որացուցցով հունիսի 11-ին կիրակի եր։ Ըստ յերեւելիին այդ կիրակին Վասիլն անմահացրել է գինով և յերեկոյան դեմ փիլիսոփայել «միության» և «բուրժուական կողմանից»։ Մի քանի որ հետո, հունիսի 16-ին Վասիլը գրել է. «Տիգրանուհին անվորոշ աշխատանք եր անում։ Դադթականը տարալ կես կոտ ցորեն գինու գիմաց»։

Այդ ամսին Վասիլն առաջին անգամ հիշատակում է պարտքը։ Գրելով, վոր թրթուռն ուտում է կաղամբի տերեւերը, Վասիլն ավելացնում է. «պարտքից դուրս յեկանք տասը մանեթ Տիգրանուհու աշխատանքի գիմաց, ևս տվի 12 մանեթ վորդով»։

Տիգրանուհու մասին տեղեկությունները հուլիսին կցկտուր են։ Յերեւում է, վոր ամբողջ ամսվա ընթացքում աղջիկն աշխատել է յեղբոր պարտքի գիմաց։ «Տիգրանուհին քաղհան եր անում հարեանի բոստանը պարտքի գիմաց»։ «Առա յեղան մի հատ։ Տիգրանուհին լորի յեր քաղում պարտքի կողմից։ Առա ծամոն վերքի համար։ Փոր եմ արել, հետո գնացի ցախ բերելու։ Ծաղիկը ցամաքեց անհայտ պատճառից»։

Հուլիսի վերջին նա գրել է. «Տիգրանուհին գնաց վերին արտը խուրձի, պարտքի դիմաց: Յեւ տվի ձեռաց 3 մանեթ»: Թե ի՞նչ խուրձ է վերին արտում և ի՞նչ աշխատանք է արել Տիգրանուհին այդ արտում,— պարզ չի յերևում: Նույն ուրը Վասիլը գրել է. «Վարսենիկը հիվանդ է. Տիգրանուհին յեկավ վոտքին վերք: Առա ծամոն վերքի համար»:

Վարսենիկի հիվանդությունը վերջացել է հաջորդ օրվա լուսաբացին: Վասիլը գրել է. «Ծնվեց ինձ հա մի աղջիկ»: Յեւ ուրիշ վոչինչ: Այդ ամբողջ շաբաթը նա մի նախադասություն է նշանակել. «պարտքից մնաց քառասուն»:

Աղջիկն րոտ յերևույթին մի շաբաթից ավել չի աղբել: «Գիշերս մահացավ նորածինը, առանց անուն դնելու»,— գրել է Վասիլը: Հին յերազանսը նույն յերեսի վրա, Վասիլի գրածից մի քիչ ներքև ասում է. «յերազն բարի յե և կատարվի ավուրն», իսկ Վասիլը դիմացը նշանակել է. «առա կադին յերեսների համար 16 կոպեկ, ևս նավթ, գրվանքում մի կոպեկ պակաս, դումարով 30 կոպեկ»:

Տիգրանուհու մասին հետազայում յեղած հիշումները միշտ ել «պարտքի դիմաց» են կամ «պարտքի կողմանից»: Նա բուրդ է վլանում, կալ է կալսում, լրբի յե քաղում բոստանում: Ինչ ինչ նկատառումով Վասիլը կարևոր է համարել ոգոստոս 21-ին նշանակել, վոր այդ ուրը Տիգրանուհին չի աշխատել, «վոտքը մտել է փուչ»:

Ոգոստոսը Վասիլի տարեգրության մեջ նշանավոր է դրամական հաշիվներով: Համարյա ամեն յերեսի գրել է փոքրիկ հաշիվներ՝ ուրևա ծախսը.

«Հնձվորին մի ուր ներքի արտում մի մանեթ 60 կոպեկ», «Մանուշարից առա գերանդի, պարտք մնացի 60 կոպեկ». «Ջրվորներին մի փուլ ցորեն»:

Վասիլի մատյանում Տիգրանուհու չուստերի մասին մի անգամ ել հիշատակված է ոգոստոսի վերջին: Թեև Վասիլը որագիշտ չարունակել է մինչև տարվա վերջը, սակայն շատ քիչ են հիշատակումներ Տիգրանուհու և նրա չուստերի մասին:

Վերջապես Վասիլը գնում է մի զույգ չուստ, սակայն Տիգրանուհու անունով գնած չուստերը դառնում են Վարսենիկի սեփականություն, իբրև թե նրա վոտքին մեծ լինելու պատճառով: Այդ առթիվ շատ մակերեսային դատողություն է արել Վասիլը, մոտավորապես այն ձևով թե աշխարհը փուչ է, լավությունն ել է կորչում, վատությունն ել:

Չենթադրե՞լ արդյոք, վոր ընդհարում է յեղել Վարսենիկի և Տիգրանուհու միջև չուստերի համար, մեկը լաց է յեղել, նորից բորիկ վոտքերով («առի ծամոն վերքի համար») արտը գնացել «պարտքի դիմաց», մյուսը չուստերը պահել է հայրական տնից բերած սեղուկի մեջ: Ի՞նչպես հասկանալ Վասիլի դրածն այն մասին, թե «Տիգրանուհին խուլեց, զուով բերեցինք կալատեղից»:

Սեպտեմբերին ծնում է Վասիլի յերկրորդ կովը: Այդ ուրը նա ուրիշ բան չի արձանագրել: Սեպտեմբեր ամսվա նշանավոր գեպրեբից է և խոտի հաշիվը: Անցյալ տարի ցանած առվույտը յերկու անգամ հարելուց հետո Վասիլը շատ մանրամասն յելք ու մուտքի հաշիվ է կազմել: Յեւ մուտքը գերազանցել է («մաքուր յեկամուտ խոտի կողմանից»):

Մի շարքի հետո ստացա՛ծ դարձու մասին գրելիս, հանկարծ մի՞տն ե ընկել Տիգրանուհին, թե դարձու հաշիվն անելիս տանը վայնասունն ե ընկել, ձեռքը դողացել ե, ծածկել ե յերազանը, վեր կացել: Ինչպե՞ս ե յեղել, այդ ամենեւին հայտնի չե: Դրված ե միայն հետևյալը.

«Տիգրանուհին մահացավ առանցի կարծիքի, տեղոց տեղ, լավ թաղեցինք. յեղավ ծախս ութը մանեթ փողով, ևս մի փուլի դարի տերտերին, դումարով 9 մանեթ 70 կոպեկ: Նաև առի յերկու մոմ»:

Տիգրանուհու մասին ել ուրիշ վոչինչ: Տասնվեց տարի ապրեց, աշխատեց, մահացավ նույնպես հանկարծ, ինչպես այն նորածինը, վորի մասին հուլիսի վերջերին հայրը գրել ե՝ «գիշերս մահացավ նորածինն առանցի անունը դնելու»:

Որագրում Տիգրանուհու մահվան առթիվ ուրիշ մանրամասնություն չկա: Վասիլը յերազանի այդ յերեսն ել շրջել ե նույն բուլի մատով, վորի կնիքը կա յերազանի շատ յերեսների վրա:

Հաջորդ յերեսը, վոր գրվել ե յերկու որ հետո, սկսվում ե այսպես.

— Պարտքից մնաց տասնչորս...

ՅԵՎ ԲԱՏՐԱԿԸ ԹՈՒՅԼ ՏՎԱՎ ԻՐԵՆ...

Սրապը տալարը տեղավորեց, դավթարը կոնատակն առավ և գնաց կանցելար:

— Սրա՛պ, ճրագը վա՞ռ թողեմ,— հարցրեց մայրը, ասեղի ծայրով պատրույգը վեր հանելով:

— Կարող ա յետանամ, գործս շատ ա ես գիշեր:

Մի քիչ հետո մայրը ճրագը հանդցրեց, մտավ վերմակի տակ, կամաց կսկծալով, վոր Սրապի գործը շատ ե, աչքերը գիրը կտանի:

Կանցելարում Սրապը ճրագը վառեց և կոնատակի դավթարը բաց արեց: Անգիր գիտեր Մրոցում ով ի՞նչ ունի, քանի՞ մանեթ հարկ ե ընկել, գյուղում ի՞նչ ե պատահել հերու, մեկել տարին, հունիսին, հուլիսին:

Սրապը սպիտակ թղթի վրա սկսեց շարել. «գյուղումս գոյություն ունի փոկ և խորհրդի պատուհանները քցված են. կա և սանիտարական սեկցի 6 անդամով, վորից մարդ հինգ հատ և մի կին»:

Մի քիչ ել մտածեց, նայեց կանցելարի սեացած ոճորքին, աչք ածեց չորս կողմ, ասես պատերի քարերի վրա փնտռում եր գրելիքը: Ունեքերը իրար հավաքեց և շարունակեց:

«Գյուղս ունի յելից և մոլից մատյաններ և գրու-

թյունները մտնում են և դուրս են գալիս՝ ինչպես կարգն է»:

Վերջակետից հետո մի յերկու անգամ ծոծրակը քորեց, թաթախեց թանաքը, մի սատկած ճանճ ընկավ գրչի ծայրին, մատով ճանճը դեն քցեց և հերսոտած գրեց:

«Նաև գյուղումս հակախորհրդային հեղափոխականներ չկան»:

Ել ուրիշ շատ բան գրեց Սրապը: Գրեց, վոր մի կրահոր են շինել, վոր անասունների մեջ հիվանդություն չի յեղել, քերծից յերկու յեղ և գլորվել, դողություն չի յեղել, գրեց, վոր «գյուղս աստիճանաբար լավանում է»:

Կավե ճրագի պատրույգը վառվում էր, լույսը մերթ աղոտանում էր, մերթ զորանում, պատերի վրա ճրագից ստվերներ ելին թրթռում:

Սրապը կանցելարի մոտից մատյանի մեջ մտցրեց և «չըջաբեական միլիտից ամուսնացողների մասին կյանքի մեջ կիրառելու, նաև աղվեսի մորթին թանգ ծախելու մասին», հետո դուրս յեկավ նստեց կանցելարի դռանը:

Տներում ճրագ չկար, հողմած մրափով քնել էր գյուղը: Մրոցը՝ հեռու ձորում ընկած, կուչ էր յեկել քերծերի տակ, տապ արել: Գյուղի ներքի ծայրում մի շուն կաղկանձում էր:

Նայում էր Սրապը քնած Մրոցին, հովը ծեծում էր բաց կուրծքը և Սրապը լիաթոք շնչում էր ամբան գիշերվա զովությունը: Դուրս յեկավ, վոր ամբողջ գյուղում միայն ինքն է արթուն, գրում է գյուղի մասին և ճրագը կանցելարի պատուհանից անթարթ աչքի պես նայում է գյուղին:

Սրապը ներս մտավ, գրածը կարդաց, հանդարեց ճրագը հանգցնի. բայց միտն ընկավ Դավթի բատրակը և որվա զրույցները նրա մասին:

Գրե՞լ թե վոչ: Կիմանան, Մրոցը մատի փաթաթան կշինեն, իսկ թե չգրի, վայ թե յերեսովը տան, վոր գյուղում յեղածը ծածկել է և չի գրել:

Դավթի բատրակը՝ Տիկոն, բոյը կարճ, բրդոտ, վոնց վոր սարի արջ: Խոսելիս գլուխը կախում էր, աչքերը դետին գցում, խոսքի կեսը կուլ տալիս: Տիկոն փոքրուց չոբան էր: Գյուղում նրան տեսնելիս տնաղ ելին անում:

— Տիկոն ուլի հետ ա ծիծ կերել,— ասում էլին, ծիծաղում: Տիկոն էլ էր ծիծաղում: Իբրև թե Տիկոյին մայրը չի ծիծ տվել, այլ մի պառավ այծ:

Գուցե Տիկոյի մասին գյուղում ուրիշ խոսք ու զրույց չլիներ, բացի այդ հանաքից, վոր հաղար անգամ էլին ասել,— յեթե Տիկոն չաներ այն, ինչի մասին գյուղում խոսում էլին:

— Տեսա՞ր ինչ արեց Տիկոն...

— Են բրդոտ քոթոթը...

— Տիկոն էլ գյուղում չի յերևա՞, — ասում էլին ընկերները:

Յերկու ուր առաջ Տիկոն թողել էր տիրոջ տունը, վոչխարը փաբախում, մահակն առել ու լուսաբացին դուրս էր յեկել գյուղից:

Յերեկոյան Սրապին իմաց էլին տվել, վոր Տիկոն չկա, և Դավթի վոչխարը ուրիշն է տարել: Սրապը մարդ էր ուղարկել Տիկոյին փնտռելու, մարդը վերադարձել էր առանց հետքը գտնելու:

— Տեսնես սարն անցալ ո՛ւր գնաց...

Սրապը մթնով գնացել էր Դավթի տունը, հարցնեալ, թե ի՞նչ է յեղել:

— Մանուշ, պետք ա բոլորն ասես թե չե վրադ պրատակով կկազմեմ, վերջը դու գիտես,— սպասեցե՛լ եր Սրապը, բայց սպառնալիքը չեր ոգնել:

Մանուշը մի գլուխ լաց եր յեղել, յերգւել, վոր սուտ լուր է, թշնամու սարքած, վոր Տիկոն այդ գիշեր գտնումն էլ չի քնել, վոչխարի փառախումն է յեղել:

Սրապը տեսել էր, վոր հնար չկա, չի ասում:

— Դու գիտես, Մանուշ, Դավթի պատասխանը կտաս: Յես իմ քննությունը վերջացրի:

Ասել և տնից դուրս եր յեկել:

Բայց գյուղում ուրիշ բան էյին պատմում: Հարեւան կանայք փախում էյին, պառաւիները չանչ էյին անում գեպի Մանուշը:

— Յեղդ լիւրք ա, Մանուշ,— ասում էյին նրանք չանչ անելիս:

Ո՞վ էր իմացել, ո՞վ էր տեսել այդ բոլորը,— Սրապը այնպես էլ չիմացալ: Յերբ նրան հայտնեցին, թե գյուղում այդպիսի բան է պատահել, Սրապը նախ չհասկատաց:

— Տիկոն չի անի, նամուսով տղա յե,—ասաց: Բայց լուրն ամէլի յեր տարածւում: Առաւոտ կանուխ ջրի գնացած կանայք վկայում էյին, վոր տեսել են Տիկոյին Մանուշի տնից դուրս գալիս, չորաններն ուրիշ բան էյին ասում, թե Մանուշը Տիկոյի պաշարում միշտ յուղ ու պանիր եր դնում, գուլպա յե գործել նրա համար, թե Տիկոն սարում ասել է.

— Այ մի Դավթը գնար քաղաք, յես էլ փարախում չեյի քնի:

Փողոցում մի քանի ալեուր մարդիկ Սրապին հանդիմանել էյին, թե Մրոցն իր որում աղբալիսի բան չի տեսել:

— Մեր գյուղի իշխանն էլ դու յես,—ասացին,— կտրի՛: Միանգամից կտրի արմատը, վոր ել չժառանգի, գյուղս չվարակի...

— Կանեմ, ապեր, կանեմ, քանի յես կամ, գյուղումս պետք է լրբությունը ջնջվի,— հայտարարեց Սրապն ալեուրներին և մտքում վորոշեց անելիքը:

Չենց այդ յերեկոյան եր, վոր նա գնաց Մանուշի մոտ՝ քննության: Յերբ սպառնաց և տեսալ, վոր սպառնալիքն էլ չի ոգնում, դուրս յեկալ:

Ճանապարհին Սրապը հիշեց, թե ինչքան գեղեցիկ է Մանուշը և մի պահ դարձացալ, կարծես նրան առաջին անգամն եր տեսնում:

— Անիրաւիւղ աղջիկը քաջած պատկեր ա էլի՛,— մտածեց Սրապը և քայլերն ամէլի արագացրեց:

— Հասա թե Դավթն իմանա...

Սրապը յերբ մտալ կանցելար, ուղեց ճրագը հանգցնի, միտն ընկալ Տիկոն, Մանուշը, գյուղի զրույցը:

Պե՞տք է հայտնել, թե վոչ:

Մեկ էլ մտածեց Սրապը, մոտեցալ գրածին, գրիչը թաթախեց և սկսեց գրել շրջմիւլպետին.

«Սույնը տարվա հունձին գյուղիցս բացակայվում է Դավթ իմ չիեյանցը, վորն վոր դնում է և

գլուղումն մնում ե Դավիթի կնիկ Մանուշը, նաև նրանց բառարկը»:

Մինչ այստեղ Սրապը գրեց առանց դադար առնելու: Գրչի ծայրով վեր հանեց ճրագի պատրույգը, քունքը քորեց և շարունակեց գրել:

«Յեվ Մանուշն ուրբաթ գիշերը մնում ե մենակ, վորն վորը քնում ե իր սենյակում: Յեվ Մանուշը գոմից կանչում ե բատրակ Տիկոյին և ասում, վոր ինքը վախենում ե մենակ քնելու, և քնում են միասին»:

Սրապն ուղեց հերիք համարի գրածը, բայց նորից կարդաց և ավելացրեց.

«Յեվ բատրակը թույլ տվաւ իրեն մինչև այն աստիճան...»:

Յերբ դավթարը կռան տակ Սրապը քնած Մրոցի փողոցներով գնում եր դեպի տուն, ճամփին միտք անելով,— նրան այնպես եր թվում, թե մի ծանր քար գլորվել ե իր խղճից: Ձեկուցման մեջ ասված ե այն ամենը, ինչ վոր պատահել ե գլուղում:

Սենյակի մթնում տրեխները հանելիս մի անգամ ել Սրապի միտն ընկաւ Մանուշը և ինքն իրեն ասաց.

— Անիրավիդ աղջիկը քաշած պատկեր ա, ելի'...

25.

Ս Ա Ռ Ո Ւ

Նրանք անտառում են ապրում և վորովհետև անհիշելի ժամանակից ի վեր գլուղը խիտ անտառների մեջ ե, ճանապարհներից զուրկ,— Սաբու գլուղի յերեսան այնպես ե կարծում, թե աշխարհն անվերջ անտառ ե, վորտեղ մարդը բացուտներում ցանում ե կորեկ, խակ արջերը հալածում են ընկած կաղիները, ծառերը ճղակոտոր անում և հագեցած պառկում կորեկի արտում:

Անտառն իր կնիքն ե դրել Սաբուի վրա: Վոչ միայն ախտեններն են անտառի փայտից, արորն ու չերեփը, այլև անտառից ե նրանց ուտելիքի մեծ մասը՝ վայրի տանձն ու սալորը, զանազան ընդեղեն և արմտիք, վոր նույնքան համեղ են նաև անտառի խորքերում ապրող վարաղների համար:

Վոչ մի տեղ արջին այնքան լավ չգիտեն, վորքան Սաբու գլուղում: Յերեսան ել կասի, թե արահետի թարմ հետքը արջինն ե, թե դայլ ե անցել և կամ պախրան ե իջել ձորը՝ ջրի: Նրանց պատմությունների մեծ մասը վայրի դադանների մասին ե:

Ահա առասպել մի հերոս, անունը Գեուշ, վորի գերեզմանի սուր քարը հիմա ել սրբատեղ ե Սաբու գլուղում: Ծերունիները յերիտասարդ վարսորդներին ավանդում են Գեուշի պողպատե թրի մասին, վորի մի հարվածով նա կխում եր արջի գլուխը: Մի այլ

հերոս, վորի վրա հարձակվել են յերեք արջ, կոխ
ե բռնել մարդը նրանց հետ, մեկին սպանել, ապա
բարձրացել ծառը, վորոքի թաթը թողնելով դադանի
յերախում:

Շատ տներում պատերից կախ արջի մորթիներ
կան, դռան ճակատին մեխել են պախրայի գլուխը,
ճյուղավոր յեղջուրներով, դանդի խոռոչում՝ խոտ,
աչքերի փոսում գունավոր փալաս: Բաց բերանից
չոր խոտի ծղնոտներ են յերևում, ասես պախրան
գիշեր-ցերեկ խոտ ե ուտում: Ո՞վ գիտե, գուցե, վեր-
ջին մամուռը գեռ մնացել ե ատամների արանքում,
յերբ Սաբուի վորսորդը ծառի յետևից պախրայի վրա
կրակեց կայծքարով հրացանը:

Կա մի հին աղանդ Սաբու գյուղում: Մթնած այդ
աշխարհում հին առասպելների հետ հավասար մնա-
ցել ե այդ աղանդը: Յեւ ինչպես անտառի դադանը
մնացել ե անաղարտ, Սաբու գյուղում այդ հնորյա
հավատքը մնացել ե, ինչպես անտառի կուսական
թափուտը:

Մազաղաթյա մի ձեռագիր խոսում ե վաղեմի
արևորդիների մասին, վորոնք տեղավորված եյին
Արաքսի ձախ ափի լեռնաշխարհի վրա: Յեւ աշխարհն
այդ կոչվում եր Արեւիք: Բարձր չինարներ կային
արեւորդիների աշխարհում և ամեն առավոտ արե-
ւածագին չինարիների տակ արեւին ծունր եյին
դնում: Գուցե և կրակապաշտ Իրանից մի կայծ թռել
ե Արաքսի այդ ափը և դարձել ուրույն հերձված:

Այդ աշխարհում ե Սաբուն: Այնտեղ ել կան
բարձր չինարներ, սակայն արևին ծունր չեն դնում,
գուցե նրա համար, վոր խափարածոր անտառներում
քիչ են արևոտ օրերը: Հիմա ել չինարները սուրբ են

և չար աչքի դեմ նրանց բներին կապում են գունա-
վոր փալասներ:

Սաբու գյուղում թուրքեր են: Վորովհետեւ ա-
ղանդավոր են յեղել, հնում հալածել են նրանց և
յենթարկել ծաղրի: Սաբուն ավելի յե քաջվել իր
պատյանի մեջ և պինդ փակչել հին հավատքին: Տա-
րիներ շարունակ թափուտները մնացել են սաղար-
թախիտ, արևի շողը չի թափանցել խորքի ստվերու-
տը, փտել են ընկած գերանները և հողի հետ բոր-
բոսնել ե գերան ու տերև:

Սաբուն մաղ չի խուզում. բեխ ու միրուք կտրե-
լը համարում ե մահացու մեղք: Դրա համար ել մար-
դիկ յերկարմորուս են, բրդոտ: Մաղ ե պատել այ-
տոսկրին, մազոտ են ականջի խոռոչները: Ճակատի
մազերը կախվում են մինչև ունքերը և ճակատը չի
յերևում: Նրանք ծիծեռնակի թևի նման սև միրուք-
ներ ունեն:

Սաբուն մոռյլ ե: Անտառն ե վարժեցրել ուն-
քերը կախ և կացնի կոթից պինդ բռնած լուռ ման
դալ ծառերի տակ: Կացնով կարելի յե վոչ միայն գե-
րան կտրել, այլև ջարդել արջի գանգը առասպել
Գեուշի պես:

Խուսափում են ուրիշ գյուղից աղջիկ ուղել: Շատ
հազվադեպ են ուրիշները համաձայնվում աղջիկ
տալ Սաբուն, վորովհետեւ աղանդը դադանի ծեսեր
ունի, վորոնց մասին հարևան գյուղերը հազար ու
մի պատմություն են պատմում: Յեւ քանի վոր ծեսը
կատարում են այն Ժամանակ, յերբ գյուղում ոտար
մարդ չկա, դրա համար ել ճշգրիտ ինչ շատ քչերը
գիտեն, թեև վոմանք պնդում են, վոր իրենք այդ
ծեսին ականատես են յեղել:

Սկզբում Սարու գյուղում ընդունված կարգ է
յեղել, վոր մի կին մի քանի մարդու հետ ապրի,
բայց Իրանից յեկել և աղանդի մեծը և հայտարար-
ել, վոր մարգարեն այլևս նման ծես չի ընդունում:
Այդ վաղուց է յեղել, թեև հիմա յեւ շատերը ասում
են, վոր Սարու գյուղում այդ ծեսը դեռ միտում և,
մոխրի տակ անթեղած կրակի նման:

Կա մի գիշեր, յերբ վոչ լուսնյակ է յերևում,
վոչ աստղեր: Ամպ է իջնում անտառների վրա, ամ-
պը ձորակներով սողում է մինչև գյուղը, իրբև ծուխ
փաթաթում տուն ու մարագ: Այդ գիշեր ամպի հետ
գաղաններն անցնում են գյուղի փողոցներով: Արջը
թաթը կոխում է կավով ծեփած քթոցի մեջ, լիզում
մեղրը, դայլը լիզում է գառան տաք արյունը: Ծներն
իզուր են կաղկանձում, թագնալեղով դեզերի մեջ:

Այդ գիշեր Սարու գյուղի յերեսաները գլուխ-
ները կոխում են բարձի տակ, վոմանք լաց են լինում:
Յեթե լույս լիներ, Սարու գյուղի աղջիկներին ու
կանանց կարելի չէր տեսնել աղոթատան կտուրի վրա
իրար մոտ կանգնած, վորպես դայից խրոնած հոտ:

Ներսում խավարի մեջ մի քանի հոգի վողբ ասող
կանանց նման աղիողորմ հեծկլտում են, ասում ա-
ղոթքի արարերեն բառերը: Ամեն մի յերգից հետո
ներսը մոթի մեջ ձգվում են հարյուրավոր բրդոտ
ձեռքեր դեպի յերգիկը, վերից կանայք հերթով ներ-
քել են կախում իրենց գլուխովոր գոտիները: Աղո-
թատան բաղմոնթյունից մեկը խլում է այդ գոտին
և ապա յերբ վերջին աղջիկն ամոթխած արձակում է
բարակ գոտին, աղոթքից հետո բաղմոնթյունը խու-
ժում է դեպի անտառ, քարշ տալով կանանց և աղ-

ջիկներին, վորոնց դերի յեն վարում հենց այդ գո-
տիներով:

Այդ գիշեր վոչ լուսին կա, վոչ աստղալույս...

Հին աղոթատանը մինչև լուսաբացի վերադար-
ձը հեծկլտում և աղոթում են պառաջները:

Արաքսի մյուս ափին մի գիշեր յերևաց վոտքից
գլուխ կանաչ հագած սեյիդը, հին աղանդի մարգա-
րեն, վոր յերբեմն հեռավոր Իրանից ծալտալ անց-
նում էր սահմանը, և հասնում մինչև Սարու:

Սեյիդն անցավ սահմանը և նրա մետաքս զգես-
տի փեշերին, յերբ ձին ձեղքում էր դետը, Արաքսի
ջուրը ցողեց պղտոր կաթիլներ:

Այդ գիշեր Սարու գյուղում մանկամարդ մի աղ-
ջիկ տորքի սուաջ գորգ էր գործում: Բարակ ծամեր
ունեւ աղջիկը, ծամերի ծայրից կախ էյին մետաղյա
բոժոժներ: Աղջիկը գլուխը աջ ու ձախ էր դարձ-
նում, դեղնած մատներով բռնում գունավոր թելե-
րը, թելը թելին հագցնում, ապա ծանր սանրով կո-
փում հանգուցները: Դարսվում էյին իրար վրա
հանգուցները, ծնվում էյին նախշեր, նուան ձյուղեր,
տերեւներ, տերեւների մեջ յերկու թև, վոր աղջկան
թվում էր յերգող թռչուն: Ամեն անգամ, յերբ աղ-
ջիկը սանրը դարկում էր հյուսածին, շարժվում էյին
գույնգույն կծիկները, գրնդում էյին և ծամերի բո-
ժոժները:

Յերբ ձիավորներն անցան փողոցով, շները հա-
ջեցին կանաչ արայի վրա: Աղջիկը գլուխը թեքեց,
սեյիդը ճրագի լույսով տեսավ և գորգը, և տորքի ա-
ռաջ նստած աղջկանը: Նրան թվաց, թե աղջիկն ինքը
մի գունավոր նախշ է գորգի վրա:

Այդ տարին եւ յեկեղի մի զիշերը: Յեւ յերբ խալար աղոթատան մեջ դադարեց առաջին յերգը, կանաչ արայի յերկու թեւեր ձգեցին վեր, դեպի յերգի: Վերեւից կանաչը հրեցին մանկամարդ աղջկան եւ մոռթի մեջ մի քանի կանացի ձեռքեր արձակեցին աղջկա անմեղ գոտին եւ նրա բարակ մատները յերգիկով կախեցին գոտին: Ամոթխած զընդացին ծամերի բոժոժները: Այդ գիշեր մի դաշտ պլատի լիղեր դառան ամբիժ արյունը: Յեւ յերբ անտառում աղջիկը ահից ճչաց, բնի մեջ քնած մի միրհավ զարթնեց եւ փոխեց տեղը:

Առավոտյան սեյիդը նոր պատգամներ կարդաց: Նրա ամեն մի խոսքը սրբազան ուրեք եր Սաբունի համար: Յեւ այն, ինչ հայտնեց նա աղջկա ծնողներին, ընդունվեց իբրեւ մարգարեյի խոսք:

Հարկավոր եր գորգն ավարտել, վորովհետեւ գորգը պլատի կախվեր սեյիդի տան պատից, իսկ աղջիկը պլատի քաղցրացներ նրա դառն ծերությունը: Գորգի թելի մնացած նախշերը խառնիխուռն դուրս յեկան: Գույները տեղ-տեղ վառ եյին, ասես հրդեհում եյին գույները, տեղ-տեղ ավերված, գորշ: Աղջկա մատները դողում եյին, յերբ բռնում եր գուռավոր կծիկները:

Շները մի անգամ եւ հաջեցին, յերբ ձիերը գլուխները թեքեցին դեպի հարավ: Մի ձիու վրա փռված եր գորգը, վրան՝ աղջիկը: Աղջիկը վերջին անգամ նայեց պարապ տուրքին, մորը, տեսավ հայրենի անտառը եւ գորգի նախշերի վրա արցունք կաթեց:

Հիմա Արաքսը կաթիլներ չի ցայտում կանաչ արայի փեշերին: Անտառների մեջ դեռ մնում ե Սաբուն: Սեւ միրուքով մարդիկ գերաններ են կացնահատում եւ ժողովում վայրի տանձ:

Մյուս ամիսն Իրանի լերի ապառաժներն են, արեւից խանձված տափարակները: Գյուղերը կանաչ ոռոգների պես են, ժայռերից կախված պարտեզներ, վորոնց միջով առուները հոսում են եւ ալաղ խառնում Արաքսի պղտոր ջրին:

Այն ամի գյուղում մի պառավ կին, յերբ առվի ջրի մեջ լվանում ե մաշված գորգը, ձեռքը ճակատին դրած, նա նայում ե հեռու, ուր անտառների մեջ պահված ե հայրենի Սաբուն:

Խուռնացած գորգի նախշերը առվի ջրում հանկարծ պայծառանում են եւ պառավին այնպես ե թվում, թե ծամերի ծայրին հնչում են մանկության անուրախ բոժոժները:

26.

ՄՈՒՐՈՅԻ «ԶՐՈՒՅ»-Ը

Յերկրորդ ուրն եր՝ Մաղդալում եյինք, Ալա-
դյադի լանջի տմենարարձր դյուղերից մեկում, վոր-
տեղից՝ բացվում է հիանալի տեսարան դեպի դաշ-
տը: Ներքև փռված եր Արաղդայանի տափարակից
մինչև Անի կայարանը հասնող ընդարձակ տափա-
րակը, դյուղերն ու քաղաքները, վոր ցամաք դաշ-
տում կանաչ սլարտեղների եյին նման, յերկաթու-
ղու սպիտակ կայարանները, անբաժան աղացիանե-
րով ու բարդիներով:

Յես և ընկերս նստել եյինք քարին, հիացմուն-
քով դաշտին եյինք նայում և փորձում գտնել ծանոթ
դյուղերը: Արևը կախ եր ընկել մայրամուտի կող-
մը: Սարից զով քամի յեր փչում, վողջ դաշտը վո-
ղողված եր արևի յույտով և արծաթի հալոցքի նման
սլսողում եր վոչ միայն Արաքսի ոճամման հոսանքը,
այլև մի քանի փոքրիկ լճակներ ու դյուղական ա-
ռուներ:

Մեր յետևը Մաղդան եր՝ տափարակ կտուրնե-
րով նոր տներ կանաչների մեջ: Յերկու կին կտուրի
վրա ցորեն եյին քամում: Ողջ ջինջ եր և թափան-
ցիկ. արևի տակ փայլելում եյին ցորենի քիստերն
ու թեփը, յերբ վոսկեգուլն փոշու հետ խառնված
ցորենը կանաչք մաղում եյին և որորվում:

Մեզնից մի քիչ հեռու արտերն եյին: Վոտքերը

վեր քշած մի մարդ ջուր եր անում: Լսում եյինք,
թե ինչպես եր բահը դնողում, յերբ խրվում եր
ալագոտ հողում: Զորակից յերգի ձայն եր լսվում:

Կուռնկն իջել և գլուխ...

Յարս ման կգա չուին:

Յերգը մերթ ընդհատվում եր, մերթ շարու-
նակվում: Ընկերոջս հետաքրքրութունը շարժեց
այդ:

— Ի՞նչ անելիս կլինի են յերգողը, հարցրեց
նա: Յես փոքրձեցի յերգի ընդմիջումներից վորոշել,
բայց չկարողացա: Ընկերս չհամբերեց, մի քալ ա-
րեց ու նայեց ձորակի կողմը:

— Հնձվոր է, — կանչեց նա. — Հենց վոր կու-
նում է, լուռ է...

Մեր գլխավերևը՝ բլրակի յետևից լավեց մի
ձայն՝ «հոլե՛, հոլե՛...»: Մեկը սուլեց: Յես նայե-
ցինք: Վոչխարի հոտը բլուրից իջնում եր: Մի այծ
բարձրացել եր քարի գլուխն ու տմբոմբացնում եր
միւրուքը: Բլրակի գլխին կանգնել եր հովիվը՝ մա-
հակին կոթնած: Կանգնել եր արձանի նման ու նա-
յում եր մեզ, Յերևում եր, վոր նա վաղուց է տեսել
մեզ: Ապա սկսեց իջնել: Հեռվից արդեն նկատելի
յեր, վոր նա կաղում է:

— Յես կաղ չորան կյանքումս չեմ տեսի, — ծի-
ծաղեց ընկերս:

Հովիվի հագին տեղական, թեկերը կտրած «փոթ»
եր, մորթի դեպի դուրս: Պայուսակը ցնցվում եր,
յերբ նա քարից քար եր թռնում:

— Տեսնես ես սարի գլխին նա մեր որերից ի՞նչ
դիտե, — ասաց ընկերս ու ախտասանքով ավելացրեց.

— Շփին չեմ տեսնում, թե ունեցել եր՝ փչել
կտայինք...

Հովիվը մոտեցավ:

— Բարի տեսանք,— ասաց և դամիւնին սաս-
տեց: Շունը նստեց:

— Անունդ ի՞նչ ե, — հարցրեց ընկերս:

— Մուրո՛ւ:

— Մուրո, հասկա չվի չունե՞ս:

— Փո՞ղ:— Յեւ ծպացրեց:

Նրա մի վտուր կարճ եր: Կանգնելուց մատերի
ծայրը հաղիվ եր գետնին դիպչում: Դեմքը ծաղկա-
տար եր, ձախ աչքի տակը՝ ճոթռած: Նրա զգես-
տը, գլխակը, դեմքը, ձեռքերը համարյա հողադույն
եյին, արևից խանձված, քամուց ծեծված: Սակայն
մի քաղցրովթյուն կար նրա միամիտ ու միքիչ կոշտ
գեմքին:

Մուրոն նստեց:

— Մուրո, կարդալ գիտե՞ս— Նա ծիծաղեց:

— Ուստի՞ց:

Ընկերս սկսեց հարց ու փորձը: Մուրոն գլուղի
հոփիվն եր: Գլուղում մի «քոլիկ» ունի, վորի դուռը
դեռ չի կախել: Քնում ե վոչխարատիրոջ տանը՝
հերթով: Վոչ վոք չունի: Սասունում ել վորը ե յե-
ղել:

Հանկարծ ընկերս հարցրեց.

— Մուրո, դու Լենինի անունը լսա՞ծ կաս...

— Հրա ի՞մալ,— մի քիչ սրտնեղեց նա.— Յես
Լենինի զրուց լե գիտեմ...

— Ի՞նչ զրուց, մի ասա լսենք,— խնդրեց ըն-
կերս: Մուրոն ամաչելով մեղանից «ծգարա» խնդրեց
ու սկսեց.

— Լենին ունու եր: Յուր հեր լե չքավոր եր,
պապ լե. գնաց կարդալու, ես յան, ես յան, մի հու-
սումարան ոաստ եկավ, ասավ՝ չքավոր եմ, ինձի
կառնե՞ք, կուղեմ կարդացվոր եղնիմ: Առան. մի քա-
նի վախտ կարդաց, վոր ուսում թամմեց, խելքի
եկավ:

«Վոր խելքի եկավ, իմացավ թե աշխարհքի վնաս
ուստից կեղնի: Մտածեց, մտածեց, տեսավ, վոր
վնաս ուսուսի թագավորից կեղնի: Թողի արեց իրենց
հուսումարանի տղոց, թե ընկերներ, եսքան վոր
կարդացվոր եք, իմա՞լ կեղնի, վոր չքավոր դատը
դատի, հարուստն ուստի, ինք մնա չլուս, սոված,
ոռթ, մի կարկատած լեֆ լե ջունի, որ մեջ պառկի:

«Ընկերներ ասին. եղեր չեղեր ե, եղպես եղեր ե,
եղպես լե մացեր ե: Լենին ասավ. աշխարհն եսպես
չի մնա, եսոր ամպ ե, եղուց պարզ արե: Մինչի
մենք ընկերովթյուն չանենք զիրար, թագավոր լե մղի
կմորթե, հարուստ լե մղի կճնչե, հող լե մղի չողնե:
Մկրատ իրեն ե, կտոր լե իրեն ե: Զուգը ուղիղու-
թյուն կասեմ, վոր մինչի թուր հարուստի բերան
չառնի, պարզ խոսք չի ասի:

«Ընկերներ համողեցին, ասին կաղմակերպու-
թյուն սարքենք: Սարքին. Լենին ասավ, ընկերներ,
ուժով վացեք, վոր պիտի կուխ տանք:

Եղ վախտ թագավոր մի հալատարիմ մարդ
կուեննա: Կկանչի եղոր, կասի որ յերթա պտուտ դա
յերկիր. կուղեր իմանա թե՝ ժողովուրդն ի՞նչ կասի
չի ասի թագավորից: Եղ մարդ յոթ տարի ման կգա,
վերջը կգա, թե թագավոր, լավ խոսք քիչ իմացա:
Թագավոր թախտից կիջնի, թե ինչ տեսել ես, չես
տեսել, գմմեն լե պատմի:

«Կասի՛ թագավոր, իմացած յեղիւր, վոր հասկա տալերկու տարեկան մի տղա, անուն Լենին, քեզ փորձանք կրերի: Թագավոր վախուց հրաման ետուր, թե տալերկու տարեկան Լենին քչեք աքսորյան...»:

Արեւ թեքվում էր կարմիր ամպի յետեւ, իբրեւ հողհած հնձվոր, վոր վրան ե առնում թաղիքը: Ճկում էին ծտերը, քարից քար թռչում, կարծես չնյին ուղում, վոր յերեկո լինի:

Մուրոն ծուխը խոր քաշելով շարունակեց.

— Քչեցին աքսորյան, ելի չխրատվալ: Լենինի ախպեր որ իմացաւ, թե պստի ախպեր աքսորյան ե, ասաւ. ելնիմ երթամ ինչքան թագավոր կա մորթեմ: Եդ խաբար լե շուտով հասուցին թագավորին, թագավոր ես անգամ կատղաւ, վորոք գետին զարկաւ՝ թե բռնեք բերեք, իդա մանչ վի՞ր ե:

«Բռնին բերին: Թագավորը հարցուց՝ ո՞վ ես ասաւ՝ Լենինի ախպերն եմ. ասաւ՝ անտէղ ի՞նչ ե, ասաւ՝ Ալեքսան: Աս խոսք ասել եր, չեր ասել, թագավոր թուր հանեց, դարկեց արյունը ծով արեց: Լենինն իմացաւ, ասաւ. «Վա՞յ իմ Ալեքսան»... Շատ արցունք թափեց տխար համար, բայց ելի ուժով-ցաւ, ասաւ՝ ընկերներ, յեկեք դադեթ սարքենք:

«Ընկերներ համոզվան, դադեթ հանին, ասին՝ դու ամբողջի գլխավորն եղի: Լենին ասաւ՝ թե կոխ պիտի տանք, ով գենը չունի, թող առնե, ուժով միանանք, թագավորի վրա քչենք: Ես ել վոր իմացաւ թագավոր, կատղեց, մարդ ճամբեց, վոր աքսորյան Լենինին մորթեն:

«Ես անգամ չքավոր բանվորներ ասին, վոր թագավոր մեր Լենին սպանե, հաբա մղի ուղիղություն ո՞վ ցուց կիտա: Չընք թորգի, ասին, մենք լե կեր-

թանք կռիւ կիտանք թագավորի վրա: Լենին ժողովք արեց, նամակ դրեց զմեն չքավոր բանվորներուն, թե սխտրաստ կացեք ես Փլան ամիս կռիւ կերթանք թագավորի վրա:

«Առաւ իր ընկերներ, իր գենը կապեց, եդ Փլան ամիս Լենին եկաւ ուռու թագավորի պալատ: Կանչեց՝ յե՛լ, յես աքսորյան Լենինն եմ: Ուժեղ կպան դիրար, շատ արյուն թափին: Լենինի թուր ճեղքեց թագավորի գլուխ, յերկու կես արաւ, թագավորին տապալեց, ենոր տուն քուլֆաթ դարկեց, ջարդեց, լաւ հողեր, լաւ գուքըններ, ինչ վոր թագավորն ուներ, զմեն վոսկի հարստություն բաժանեց չքավորներուն, ասաւ՝ գնացեք ձեր քեֆին ապրեք... Չքավոր բանվորներ ոահաթցան: Լենին հավաքեց իր ընկերներ, ժողովք նստան, վորոշում դրին, վոր ել կռիւ չեղնի: Ելաւ մի բարձր քար, ասաւ.

— Ժողովուրդ, խաղաղ ապրեք: Ել մղի կռիւ չկա...

«Յեղաւ խորհրդային իշխանություն...»:

Մուրոն լուց ու գլուխը վռչխարների կողմը դարձնելով, հոտի առաջնորդ այծի վրա կանչեց այնպես, վոր հատուկ ե յեռան հովիւներին և վորի հնչյունը վոչ մի կերպ չի կարելի տառերով գրել: Տեսնելով, վոր կանչն անհետեանք անցաւ, Մուրոն նստած տեղից քար չալրտեց այծի կողմը:

Մարմնի մյուս պակասություններից բացի, Մուրոն նաև ձախլիկ էր: Սակայն այդ նրան չխանգարեց քարը հասցնելու ճիշտ այն կետին, վոր հարկավոր էր՝ այծը հետ տալու համար: Յեւ վռչխարներն էլ այծի հետևից գլուխները դարձրին դեպի արևմուտք:

— Մուրո, իսկ ի՞նչ պատահեց Լենինին, հետո, — անհամբեր հարցրի յես:

— Ձրուց չխլսավ դհա, կեցի... — Յեվ շարունակեց.

«Թագավորին որ զարկեց, հարուստ չխլսավ: Վոր փախավ, վոր լե ահուց մահացավ: Մնաց մի հարուստ մարդ: Ձոր նստեց ֆիսք արավ, գիշեր ջուրի լուս միտք արավ, թե հնարքով Լենին ջնջի հողի յերեսից: Վերջը հնարք գտավ: Կանչեց մի աղջիկ ասավ՝ աղջիկ, վոսկի կուղե՞ս. ասավ՝ կուղեմ: Աղջիկ ելավ զնաց Լենինի դռան մոտ կեցավ: Պահապաններ յելան հարցրին՝ աղջիկ դու վի՞ր ես. ասավ՝ չլուտի աղջիկ եմ, Լենին իկա խնդիր ունեմ: Լենին իլավ դուրս: Փայտոն նստեր եր չեք նստեր, աղջիկ եղարկ: Լենին ասավ՝ դրան մի սպանեք, իմացեք թե ո՞վ ճամբեց: Իմացան, վոր են հարուստ ճամբեց, հարուստի փոր փոր լե տրորին, յեղավ հավսար:

«Մի քանի վախտ անց Լենին հիվնդցավ: Ոլը հիվնդցավ, կանչեց իր ընկերներ, իր կնիկ, իր զորք, ասավ՝ ընկերներ, յես կմեռնեմ, իմ խրատներ, իմ խոսք կմնա աշխարհի յերես:

«Լենին մեռավ... Յոթ որ, յոթ գիշեր սուգ արին, տարան մի բարձր տեղ թաղին, որ արևուց մոտ եղնի...»:

Մուրոն տեղից վեր կացավ, պայտսակն ուար նետեց:

— Համլա գրուց (այսպիսի գրուց), — ասաց ե խոնարհ գլուխ տալով հեռացավ, փայտը քարեքար գիպցնելով: Քայլելուց նա ցնցվում եր, կարծես ամեն քայլափոխին պիտի ընկներ, յեթե մահակը քարին դեմ չտար:

— Տղա լաո, իդա կուտ (ցորեն) վի՞ր ե, — առնենքի մոտից կանչեց մեկը:

Մուրոն հավաքում եր վոչխարը: Լսելի յեր նրա մեղմ սուլոցն ու ձայնը — «Հոլե՛, հոլե՛... քըսս, քըսս»... Քիչ հետո վոչխարը գլուխը թեքեց դեպի գյուղը:

— Հը, վո՞նց եր... — հարցրի ընկերոջս:

— Յերբեք չեյի սպասի...

Մենք նստեցինք, մինչև իրիկվա նրբին լադուրը հարվեց մութի մեջ, թանձրացավ խավարը, և դաշտն ու դիմացի լեռնաշղթան սուղվեցին մթնում: Արաքսի արծաթ գոտին նիրհող թռչունի նման պահվեց յեղեղնուտների մեջ:

Յեվ ինչքան թանձրանում եր մութը, այնքան վառ եյին փայլիլում ելեկտրական լույսերի շղթաները: Ահա Յերեանը, Սարգարաբատի կայարանը, Վաղարշապատը, Այդրի ջրհանը:

Կարծես մութ ուլիկանի վրա լողում եյին հրավառ նավեր...

ՋՈՐԵՐԻ ԼՈՒՅՍԸ

1.

Տեղատարաւ անձրեւին նա բաղխեց տան դուռը: Ներսը քնել էյին վորդին, հարսը և թուր: Ապա անձրեւախառն քամին ծեծեց դուռը, ներսում ճրագ վառեցին: Դուռը բացվեց և անձրեւի տարափի հետ տուն մտավ Սիդերո Սաւվան:

Նա դործիքների վաշվե պայուսակը դրեց անկյունում, կախեց յերկաթե ձողով կալե ճրագը, վոր հանդցրել էր քամին: Յեւ ասաց վորդուն.

— Լազր, վորդիս, յես յեկել եմ, վոր դնամ, վորովհետեւ յերեաց այն նշանը... Յես քնեցի գետնի տակ և յերբ դարթնեցի, տեսա հանդում եր իմ ճրագը: Հետո դում-դում մի ձայն յեկավ, Լազր, մի դորա-վոր ձայն...

Վորդին հասկացավ, վոր հայրը մահամերձ է: Այն յերկյուղը, վոր համակել էր հորը, անցավ վորդուն, անցավ և հարսին: Կարծես դրան չեմքին ինքը մահն էր՝ անձրեւախառն այդ փոթորկին, յերբ կայծակի հրեղեն լախտը խիտում էր լեռների լանջերին:

Հայրը զգեստները հանեց, մաքուր լվաց ձեռքերը և յերեսը, հանձնեց իր դարմանալի մուրճը, հագավ սպիտակ չաւիկ և յերբ յեղավ լուսաբաց, որորալով դուրս դնաց գերեզմանատուն: Նրա հետեւից գնացին սարսափահար բարեկամները, վորոնցից վոչ

մեկը չհամարձակեց հետ պահել նրան: Նրանք դուռեյին, վոր Սիդերո Սաւվան, վոր կնշանակի Յերկաթ Սաւվա, — ուրիշի խոսքով յերբեք հետ չի դարձել մի անգամ բռնած ճանապարհից:

Կամրջի վրա վորդուն ասաց.

— Լազր, այս գետի ափին մի աղբյուրի ջրի մեջ կիմսուես իմ մեծ դանակը և վորդտեղ դռնես, դնա՛ս յայտեղից, ինչքան թուշում է մեղուն և կդառնես մեծ գանձեր՝ քեզ և աշխարհի համար...

Հետո համարյա վաղեվաղ բարձրացավ գերեզմանատան քրուրը և ընկավ, ինչպես հասկը մանդաղի զարկից: Նա պառկել էր կողքի վրա, յերեսը դեպի իր կնոջ խոնավ վոսկորները: Պառկել էր մաքուր չաւիկով, ինչպես ամուսնության առաջին գիշերը:

Յեւ դեռ ուրիշ առասպելական զրույցներ հերոսացնում են այն դարմանալի վարպետին, վորից մնում է միայն յերկու քանդակ և պողպատե մի դործիք: Իսկ ինչ նրա գերեզմանն է, այդ խառնիխուռն թափած քարի փշրանքներ են, մնացորդը այն նշանավոր արձանի, վոր բարձրացրել է ինքը՝ վարպետ Սաւվան իր կնոջ գերեզմանի վրա՝ մարմարից, բաղալուից և մոխրագույն կրաքարից:

Այդ մահարձանի վրա քանդակել է նա յերկու վողկույզ, մյուս եջին՝ մի նիհար քորենի, սուր ժանիքներով, մի ալանդակ դադան, վոր նայում է նույն այդ վողկույզներին: Յերրորդ յերեսին միայն բորենին է, ալիլի նիհար, ալիլի ահաւոր, ցցել և դունչը դեպի յերկինք, և թվում է թե վրոնում է մենակութունից և ահից: Վերջին յերեսը պարապ է և միայն չըջանալներն են հիշեցնում չորս կողմի համաչափությունը:

Յանկացե՞լ ե Սաւվան ասել, վոր նույնիսկ բո-
րենին կանհետանաւ և կմնա տիեզերական լուսթյու-
նը՝ անմարդաճայն և անշունչ, յերբ բորենին վո-
չընչացնում ե ծաղկած այգին: Գուցե հոգնել ե բա-
ղուկը և այլևս չի գտել վոչ մի գաղափար պատկե-
րելու վերջին ամայությունը: Բայց նա ձև ե տվել
ամբողջ արձանին. այդ նետ ե, սուր ծայրը դեպի
յերկինք, կարծես ահա պիտի թռչի նետը և մեկտի
յերկնքի կողմ:

Մի ջերմեռանդ հույն, վորի մոտ են յեկեղեցու
բանալիները, յերբ ցույց տվեց Սաւվայի յերկրորդ
հիշատակը, ասաց, վոր այդ սուրբ Գեորգի գլուխն
ե: Միամիտ մարդ... Յեկեղեցու մայր դռան վերեւ,
Սաւվա Սիդերոն քանդակել ե կանացի մի գլուխ, մի
լուսավոր յերես, վորի փափուկ այտերի վրա կան
փոսիկներ և աչքերը ժպտում են: Յերկու Փալլոս
գրկել են կնոջ պարանոցը և թվում ե, թե հենց այդ
ե նրա ժպիտի պատճառը:

— Իսկ սրանք փոսկորներ են խաչի նման...
վորովհետեւ Սաւվան մեծ վարպետ եր և սուրբ
մարդ, — հավատացնում եր այն ջերմեռանդ հույնը,
ձեռքին ծանր բանալիները:

Յերբ «Վոսկե դահի» բարձրության վրա Լազրը
դողդոջ ձայնով յերգեց իր հոր՝ Սաւվա Սիդերոյի
գովքը, մի քաղցր յերգ, վոր հորինել էյին նրա բա-
րեկամ վարպետները, յես լսում էյի խաղի վերջին
անընդհատ կրկնվող «Սաւվա... մարմարա... Սաւ-
վա Բարբարա», վոր նշանակում եր.

«Սաւվայի սիրած մարմար...»

«Սաւվայի սիրած Վարվառ...»

Իմ աչքի առաջ յեւում եր յերկու վողկույցը և

բորենին, ամայի անապատը, ապա նրա կինը՝ սպի-
տակ Բարբարան, կնոջ մարմարե պարանոցի վրա
իրբե ժանյակ անարատ Փալլոսը:

2.

Վորդին գնաց հոր ճանապարհով:

Նա ևս դարձավ քարի վարպետ, սակայն չեր
սիրում այն, ինչ Սաւվա Սիդերոն՝ մահարձաններ և
քանդակներ յեկեղեցիների վրա: Նա յերբեք չմտավ
յեկեղեցի, գուցե նրա համար, վորպեսզի չտեսնի հոր
քանդակը և չհիշի այն անձրևախառն փոթորիկը և
խավար դիշերը, հոր սպիտակ շապիկը և մահը:

Լազրը գնաց Երևան, Իմերեթ, յեղավ Մասիսի
կողմերը, շրջելով հասավ մինչև Սեւ ծովի ափերը,
հետո գնաց Գիւան, յեկավ Գետարեկ: Յեւ վորտեղ
նա գնաց, աներ կառուցեց, գետերի վրա կապեց
կամուրջներ, աղբյուրների առաջ քարե ավազաններ՝
մարդկանց և անասունների համար:

Սաւվան նրան սովորեցրել եր, թե ի՞նչ կա
գետնի խորքում, յեթե ջրերը սև ժանդ են դնում
քարերի վրա և լեռան վրա խոտը փարթամ չի բարձ-
րանում: Այն կաշվե պայուսակը, վոր մաշել եր հոր
մեջքը, վորդին ուսն առավ ու շրջեց յերկրից յերկիր
և յերբեք ժանդ չնստեց պողպատե գործիքների վրա:

Վորդին այդ բոլոր վայրերում հորից ավելի յե-
ռանդով փնտռեց պղինձ, յերկաթ և ուրիշ-մարմար,
վոսկի, և կվարց, և գրաֆիտ, և սրաքար: Նա փորում
եր լեռան լանջերը և ձորերի հատակը, բարձրանում
եր լեռի գագաթները և խփում այն ժայռերին, վո-
րոնք իրենց էյին քաշում կայծակի թրերը: Զրնգում

երև' ժայռը, և' հոր մուրճը: Նա զննում եր ժայռի բեկորը և անսխալ վորոշում, թե ինչ կա նրա խավար ընդերքում: Յերբեմն նա գտնում եր մաքուր յերկաթե շերտ, լեռան կողի վրա: Նա ինքն եր հանում ծանր մետաղը, վորից գյուղական դարբինները թափում եյին խոփ և ծեծում սուր գերանդի, յերբեմն փակում եր իր փորած հանքահորը, յերբ նկատում եր, վոր հանքը խորն է և քիչ են իր ուժերը: Այդպես տարիներ ընթացքում նա սովորեց թափանցել լեռների խորքը, նայել հարյուրավոր մետր ցած և այնտեղ տեսնել ավազի և խճի տակ թաղված պղինձը, և մարմարը, սև յերկաթը և գունավոր կլարցը:

— Լազր, հայրդ իսկապես գետի մեջ եր գցել իր դանակը...

— Գցել եր գետի մեջ...

— Իսկ դու գտա՞ր դանակը...

— Յես գտա դանակը:

Յեվ Լազրը պատմում եր հանքաքար փնտռողների հին սովորությունը: Աղբյուրների ջրերի և գետերի մեջ նրանք նետում եյին յերկաթի կտոր և ժամանակի ընթացքում յերկաթի վրա նստում եր պղինձը, յեթե ջրի մութ ակունքներում պղնձաքարի շերտեր կան: Մի այլ ձևով նրանք փնտռում են մարմարը, և առանձին ուշադրություն են դնում այն վայրերը, ուր առատությամբ թափված է կուպրի նման սև և փայլուն «սառանի յեղունդը»:

— Իսկ գտա՞ր դու այն դանձերը, վորի մասին ասում եր քո հայրը՝ Օավվա Սիդեյրոն:

Նա լռում է:

— Այդ զրոյց է... Բայց տես մեր գերեզմանա-

տունը... Այ իմ մոր սպիտակ մարմարը և հորս գերեզմանը: Մինչև այստեղ թռչում են մեր մեղուները: Յեվ ինչ պակաս հարստություն է այն տարը:

Մկանուտ ձեռքը մեկնում է դեպի դիմացի լեռան գագաթը, վորտեղ ձյունի մաքուր փայլով շողում են մարմարի վիթխարի քարերը և յերբ իջնում է ամպը, թվում է, թե մինչև յերկինք է հասնում սպիտակ մարմարը:

3.

Այս վայրը կոչվում է «Վոսկե դահ»:

Կլոր հարթավայր է լեռնային թանձր խոտով: Կանաչը կարմրում է, յերբ խոտերի մեջ բարձրանում է կարմիր պուտը, կապույտ է դանդաժաղիկներից և սպիտակ՝ յերբ բացվում է լեռնային մեխակը, կարծես մեկը ներկեր է տարել և կանաչ մարգագետինների վրա անկարգ կաթկթել են ներկերը:

Այդպես է այդ հարթավայրը, յերկու կողմը բլուրներ, հետևը բարձր լեռը. լեռան դիմաց անդունդախոր ձոր, վորտեղ աղմկում է լեռնային մի անանուն ջուր: Յեթե լինեն մի հսկա և նստեր «Վոսկե դահի» հարթավայրին, նա թեևրը կհենքի բլուրներին, մեջքը այն բարձր լեռան և վտառները կկախեր խոր ձորի վրա:

Բայց մենք ժամերով գնում ենք «դահի» կանաչների միջով. յերբեմն խանդարում է խոտը, վոր հասնում է մինչև մեր կուրծքը և յերբեմն ել քամուց ծովի նման ծվում է բարձր կանաչը և քամին խլում է Լազրի խոսքերը:

... Գնացել է նա գետի հոսանքին հակառակ և ուշադիր նայել է ջրերին, նա հասել է մինչև գետեղ-

բի այն աղբյուրը, վորի ամպազանները մեջ ընկած եր
պղնձապատ յերկաթը:

Գետի ջրի մեջ նա գտնում ե մարմարի մի դար-
մանալի կտոր: Նա փշրում ե քարը և տեսնում նրա
կապույտ փայլը, այն հաղիվ նշմարելի յերակները և
հաղարավոր վոսկեփայլ աստղիկները: Նա մտաբե-
րում ե, վոր դարնանը չափից ամփլի բարձրացել եր
գետը: Ուրեմն ձյունհալի ժամանակ, կամ գուցե
դարնան պղտոր հեղեղը լեռներում քերել ե մի ան-
հայտ լեռ և հեղեղը գետին ե հանձնել այդ չնաչխար-
հիկ մարմարի կտորները:

Գտնում ե հոսանքի հակառակ մինչև գետի ա-
կունքները՝ ցրված-փռված խոր ձորերում, լեռների
վրա, մինչև բարձր գաղաթների սառն աղբյուրները:
Նա սպասում ե մի տարի, նորից ե հորդանում գետը
և ամփլի շատ են յերևում այդ քարերը: Այդ տարին
նա համոզվում ե, վոր ձախ փտակներն են բերում
քարը և յեռապատիկ համառությամբ շարունակում ե
մարմարի վորսը:

Յեւ գտնում ե հանքավայրը մի ամայի լեռան
գագաթին, վորտեղ միայն ամառվա ամիսներին հըն-
չում ե հովիվի սրինգը և ապրում ե քարարծխը:

Հետո շալակեց մարմարի նմուշները, իջավ այդ
լեռներից և դնաց Լեռչինարդ:

— Կային, վոր չեյին հավատում, թե մեր սա-
րերում կա եղպես մարմարիոն... Իսկ ասում եյի սա
վորտեղից ե: Յես հո չեմ չինել:

Լեռն յեւան պայթեցնողները և մարմարի վար-
պետները: Շատ անգամ պայթեց դինամիտը, մինչև
ճանապարհը հասավ լեռան գագաթը և այդ ճանա-
պարհով յեղներն իջեցրին մարմարի ասեղին քարը:

Ձորերը լցվեց զվարթ աղմուկով:

Լազրը, Յերկաթ Սավվայի արդեն ծերացած
վորդին, դեռ թարմ ավյուռով նրանց հետ եր, վորոնք
ճեղքում եյին լեռը, պայթեցնում եյին ժայռերը և
գետնի մուկ ընդերքից դուրս հանում մարմարի ծանր
քարերը:

Նա նայում ե մինչև սայլերը ծածկվեն լեռան
հետևը, ապա նայում ե ձորի մեջ ընկած իրենց գյու-
ղին: Յեւ մարմարի վորսորդը գոհ ե, վոր իր և աչ-
խարհի համար գտավ այդ գանձը:

Բարձում են որվա վերջին սայլերը:

Սայապանները յերկաթե շղթաներով բարձրաց-
նում են մի քար, վոր ծանր ե հարյուր փթից: Յեր-
բմն բարձում են և քար, վոր քաշում ե յերկու
տոնն: Ապա մոտեցնում են սայլը և մարմարը դան-
դաղ իջնում ե սայլի վրա:

Ի՞նչ ահով են յեղները նայում այդ սպիտակ
քարերին, վոր իջնում են շղթաների զրնգոցի և
մարդկային աղմուկի մեջ:

Լազրը ինչ վոր բան ե ասում սայապանին, ապա
չոյում ե քարը:

Նա քարին դարկում ե մի տարրինակ գործի-
քով, վոր և՛ մուրճ ե, և՛ կացին, և՛ բրիչ... Ձեզում
ե մուրճը և արձագանք ե տալիս քարը:

— Յերկու հազարից ամփլի արժի:

Յես նայում եմ նրա գործիքին. նույնիսկ կարող
ե սղոցել քարը, նայած վոր կողմից կհաղցնես կոթը:

— Լազր, վորտեղից ե քեզ այս...

Իմ ձեռքին ե Սալվա Սիդերոյի նշանավոր հիշատակը:

Լեռան կատարին սողում ե ամպը և չողքն ընկնում ե մարմարի ժայռերի վրա: Նրանց սպիտակության մեջ լողում ե նույն ամպը: Հետզհետե խոնարհվում ե արևը, զարթնում ե լեռների յերեկոս: Թվում ե թե ցածրանում է յերկինքը և թափանցիկ ողի մեջ բոլորովին մոտ են յերևում աստղերը:

Բայց աստղերից ալիլի պայծառ թարթում են նոր տների ճրագները և ձորերը վողողվում են մարմարի կաթնագույն լույսով:

33.

ԱՆՁՐԵՎԸ...

Մթին սարերի ամպերից, կապույտ ձյուններից և սառն աղբյուրների աղունքներից գլոր-գլոր իջնում ե Ջորադետը, դարձանը՝ հեղեղների աղմուկով, ամառվա տապին՝ դով կոհակներով և աշնանը՝ դեղնակարմիր տերևներով, վոր հավաքում են ջրերը ձորերում: Հետո ջրերի վրա, նուրբ արահետների վրա ծանրանում ե ցուրտ մառախուղը և լուեցիների բարձր աշխարհում մաղում ե ձյունը:

Տխրություն, ահ, լեռնային յերկրի յերկա՛ր ձմեռ...

Արդեն տերևաթափ են թղենինները: Անտառում յերևում են հացենի ծառերը նարնջագույն տերևներով, կաղնիները՝ բաց դեղին և կարմիր տերևներով, տանձիները, վորոնց չուրջը չոր խաղալի վրա գիչերում ե մի դադան: Ծառից ընկնում են տերևները, ահավոր կանչում ե կույր մոռահալը և բոլորովին մոտիկ, դեղնած սաղարթի մեջ փայտահարը կտուցով թմրկահարում ե կեղևը: Անտառում մառախուղ ե, կաթում ե խոնավությունը մամուռների վրա, ծառերի վրա և քարավանների լանջին: Մի խանդավաճ մատուռի առաջ դեռ միտում ե չորան Սաքոյի կրակը: Յես զգում եմ վոչխարների՝ անձրևից տաքացած բրդի հոտը: Հետո իրար եմ հավաքում կրակը և մոխիրների տակ կարդում գերեզմանաքարի

յերկաթադիրը՝ «Երեմիա սուրբ ծերունի»... Խնչում են քարափի ուռիները: Բարձրեքում բուք կա և լեռնային բաղերը մառախուղի միջով իջնում են դեպի տաք ձորերը:

Ահա քարանձավը... Նստեյ ե վարակա՛ն Չոտին, վոտքերի առաջ յեղջերուն փռել ե բարակ վիզը և սառած աչքերով նայում ե դորշ մշուշին: Քամուց ծփում ե վոտկանի սալտակ միտուքը, նրա վոտքերի վրա բուսել ե մամուռ: Կարմիր մասուրներ կան մատներէ՛ վրա: Նա նայում ե լնչպես յեղջերուն, չգիտեմ խեղճ աղբւսով թե՞ անրարբառ աղոթքով: Գուցե խարույկ ե յեղեյ նրա մոտ: Վառեյ ե չիրուխը խարույկի կրակից, և գիշերվա ահից կուչ յեկած թուխ մանուկներին պատմել քարանձավներում քրքրապոչ աշտերի և մարդագող ալքերի հեքյաթը, յերկա՛ր, ինչպես յեռնային յերկրի ահափոր ձմեռը:

Գլխում ե ձորն անհաշտ աղմուկից, դողում ե գետինը, դողում են ծառերը և տարափով տեղում աշնան անձրևի ծանր կաթիլները:

Գլխում ե քարանձավը և լսում եմ մի ձայն, վոր արձագանքի պես հնչում ե մութ փչակից:

... Իս խոր ձորերում

Իս է՛ չորս քսան տարիս լրացավ,

Վոչ մի խեղուկյուն տեսա իմ որում,

Վոչ ել մի անգամ աչքս լիացավ:

Խնչում են մասերները, վոր բուսել են քարափի լանջին, վորոնց խառնվել են այն տեսիլք ծերունու մեռած մաղերը: Հետո աղմկում ե ամբողջ անտառը, քամին ե շառաչում և հողմահալած մառախուղը կորչում ե փչակներում, մթին քարանձավներում: Կաղ-

նիները բաց դեղին սաղարթի միջից աշնան արևը լուսավորում ե փափուկ արահետները:

Խաղաղ խնդուկյամբ իջնում եմ դետափը:

Վերևում քարանձավների առաջ, մնացին այն լուսերես ծերունիները, վորոնք ապրեցին «ամեն մեռնողին յերանի տալով», վոտքերի առաջ մի մեռած յեղջերու...

Գետը:

Գետի վրա, պողպատյա լարերից կախված որորվում ե մի կամուրջ: Այն ափին բարձրացել ե հիդրոցենտրալի բաղմահարկ շենքը, վորի վիթխարի ապակիներն արտացոլում են Լոռու ձորի ժայռերը, անտառը, ավերակ մատուռը և այն յերեք տունը, վոր ծվարել են քարափի դլխին:

Շենքի ներսը՝ այս ձորերին անծանոթ յեռուզեռով խլրտում են մարդիկ, վորոնք հերոսական ջանքերով և դժվար զրկանքներով հաստատեցին լույսի այս ամրոցը: Ահա յերկաթակուռ բետոնի անկործան և անփոփոխ հուշում, Չորագետի ջրերը բարձր ժայռից իջնում են ծանր տուրբինների վրա: Ամհհի թափով պտտվում ե սյունը, հարյուրավոր մեքենաներ դարձ են անում, ութմով դառնում և վերևի ընդարձակ դահլիճում գեներատորը յերկնում ե հաղարհադար կիլովատ:

Մեքենաների ժխորի մեջ լսում եմ տարիների համառ աշխատանքի պատմությունը.— «Յերեք ագրեգատ, յուրաքանչյուրը 10-500 ձիու ուժ... բացի ալը՝ մի պելլտոն ագրեգատ... ընդամենը 32 հաղար ձիու ուժ: Ողային ֆիդերները տանում են այդ ուժը դեպի պղնձաձուլարանները, դեպի ցիանամիդի և

զրանիտի դործարանները, դեպի Ստեփանավան: Հետագայում մի դիժ կմիանա Բանաքեռի հիդրոէլեկտրակայանին, իրար կմիանան Լենինականը, Յերևանը, և հիմք կդրվի Հայաստանի եներգետիկ հզոր հանգույցին»:

Զվարթ աղմկում են մեքենաները, և դժվար է լսվում այդ պատմությունը: Բաց պատուհանից ներս է մտնում անտառի դաղջ բույրը և նոր ներկած վահանների հոտը:

Մեկը կանգնել է ամպերոմետրի մարմարե տախտակների մոտ և ուշադրությամբ նայում է պղնձե սլաքների ընթացքին: Նա յերբեմն բաց պատուհանից նայում է դիմացի լեռներին, անտառին և այն յերեք տանը, վոր կուչ են յեկել քարափի գլխին:

Նրա կապույտ աչքերից, նիհար և բարձր հասակից յերևում է այդ լեռների մարդը, անբան հովիվների շառավիղը՝ լոռեցի բանվորը: Վոչ ահ կա սըրտում, վոչ խոնարհ վախ աստծուց, թափաղից, չարքից ու չարչուց:

Լոռու ձորում կնստի ձմեռը և ծմակներում կվռոնա քաղցած դադանը, հոտոտելով նա կհասնի մինչև քարափի յեզրը և ահից հետ կդառնա, յերր տեսնի լույսերով վողողված ձորը:

Զման գիշերը լուսավոր դա՛լիճում մարդը կլսի մեքենաների դվարթ աղմուկը, ապա նոր ճանապարհներով կդառնա տուն և իր թուխ մանուկներին կպատմի, վորպես մի առասպել, այն ժամանակները, յերբ քար ու քարափների վրայով, մեջքը կքած, մեջքին ծանր բեռ, բարձրանում էր լոռեցին իր գյուղը՝ խափարի ու աղբատուրթյան մագլիներում: Այն ժամանակները, յերբ «մի տուն լիքը մանուկներ» ահով էյին լսում և բուքի վռնոցը, և պարտքատիրոջ

վոտնաձայնը... Ապա կանցնի նորոգ որերի պատմությանը, յերբ Լոռու ձորում մի խեղճ Չատի սպանեց թավադին և «ղակոնը» նրան քչեց Սիբիր: Կավանդի և հերոսական նոյեմբերը, վորպես նոր պատմության սկիզբ, կպատմի և նրանց մասին, վորոնք այս ամայի ձորում բարձրացրին լույսի առաջին ամրացը...

... Դուրսը մաղում էր բարակ անձրև ջրերի վրա, արահետների վրա և գեղնակարմիր անտառի վրա...

Այն կապույտաչյա լոռեցին մերթ նայում էր պղնձե սլաքներին և մերթ արահետին, վորով մի որ իջավ քարափի գլխին ծվարած տներից և այստեղ, այս նոր ամրոցի կառուցման հետ, նրա ներսն ամբացավ մի նոր հավատ, նոր բարբառ...

Յեռ նայում եմ նրան և հիշում իմ յերկրի հին պատմությունը:

Բարերն ու մաղաղաթներն ավանդում են նրա քաղաքների կործանումը և սուր, և դաղթ:

Ինչպես մի յեղեգն՝ նա խոնարհել է գլուխը հողմերի առաջ և խաղաղության ժամին նորից հառնել: Նա սարսափահար փախել է իր գյուղերից, ինչպես նախիրը հրդեհվող անտառից, ապա տուն է չինել քարափների վրա և անձրևախառն քամին ծեծել և նրա հողաչեն խրճիթը:

Մեր յերկրի ժայռերի վրա հաղթողները սնապարծ վոճով փարագրել են ավարառության և կողոպուտի պատմություններ, իսկ խավար խուցերում

պատմաբանը հորինեւ ե նույնքան սնամեջ առասպելներ հին փառքի մասին:

Ռամիկն անմոռնջ պառկել ե խանի, թափաղի ե սպիտակ ցարի մտրակի տակ, յերբեմն ըմբատացել, վորպէսզի մյուս որն ապավինի իր ախոռը յերգերին ե նորից քաշի հին լուծը: Նա հերկել ե ուրիշի հողը, սերմել ե արյուն-քրտինք, իսկ առյուծի բաժին առել են ուսը, վանքը ե ուղարկու արքան:

Նրա գորշ հյուղերի վրա յերկինքը մաղել ե արտամության անձրևը:

Յես նայում եմ այս նորոգ մարդու աչքերին ե կարդում նոր պատմութիւնը: Դեռ ինչպիսի շենքեր պիտի բարձրանան մեր լեռների լանջերին ե ձորերում, ինչքան քաղաքներ պիտի հառնեն տափարակների վրա ե զվարթածայն հնչեն կառուցողների նոր յերգերը:

Յերկրի ե մարդկանց վրա, հերկած հողերի վրա, իջնում ե աչնան բարեբեր անձրևը...:

ՄԻ ԱՆԳԱՄ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 25-ԻՆ...

«Ավրորա»-ն խարխիս եր ձգել Բալտիկ դործարանի առաջ: Ավելի հեռուն «Բուպրոտոր Պավել» հաժանալն եր, նրա մոտ՝ նշանավոր «Վիտան», վորտեղ հուլիսյան որերին Յենտրորալտիկ շտաբն եր ե ապա կայմերի մի ամբողջ անտառ որորվում եր գորշ-կապարագույն ծովի վրա:

Ստեֆան Բերգան՝ «Ավրորա»-յի ծերունի նավաստին, վախտայի հերթապահն եր. նա ծծում եր ծխամորճը ե անշարժ նայում քաղաքի կողմը: Արև եր, հյուսիսի սառն արև, վորի սպիտակ շողերը հըրդեհել եյին Խառակիի տաճարի գմբեթը: Տախտակամածի պղնձե ճաղերը փայլում եյին արևից:

Վախտայի կամքճակից նա դիտում եր քաղաքը: Փողոցներում ստվորական շարժում եր. կամուրջների վրայով անցնում եյին տրամվայներ, ավտոներ: Չուխոնցի յերկու նավավար, հասարակ նավակները տա-կառներով բարձած հանդարտ թիավարում եյին: Յերբեմն յերևում եյին փոքրաթիվ դործառուեր, վոր անհայտ եր, թե ո՞ւր եյին գնում: Կողակների մի եսկադրոն անցավ արքայական կամուրջի վրայով: Հեռվից նկատելի յեր նրանց թրերի փայլը: Յեվ նույնիսկ նրանց յերդը հին եր, կարծես Պիտերում վոչինչ չեր փոխվել: Ամեն ինչ առաջվանն եր, ինչպէս Նեպան, ինչպէս նրա գրանխայտ ավերը:

Բորգան շրջակայ գետի «Խմպերատոր Պալե» նա-
վը և նրա գեմքի վրա շողաց ժպտալով։ Ահա կալմերից
բարձր ծածանում և կարմիր դրոշմ, առաջին կար-
միր դրոշմ, վոր բարձրացրին Բալտիկ ծովի նավաս-
տիները։ Յեւ Բորգան հիշեց այն ուր, յերբ լողացող
սառույցները ծովի խորքը տարան միջման Բուլիչի
արյունոտ դիակը։ Միջմանը հայհոյել էր կարմիր
դրոշի առաջին պահակին, պահակը կրակել էր նրա
վրա և նրա ծանր մարմինն ընկել էր բորտից ներքև։

Վախտայի կամրջակի վրա ծանր քայլում էր
Ստեֆան Բորգան, ծծում էր ծխամորճը և քիթի տակ
յերգում էստոնական անուրախ «ձառնա»-ն։ Ներ-
քեւ՝ տախտակամածի վրա յեռում էր նավաստիների
սովորական առուրյան։ Վոմանը ավազով և ծանր խո-
ղանակով լվանում էյին տախտակամածը, մյուսները՝
խաղում էյին վոսկորներով, վոմանը թնդանոթներ
չղթաների մոտ կանգնած խոսում էյին։

— Ասում են արդեն տպում են հայտարարու-
թյուններ, վոր իշխանությունը մեզ է անցնում։

— Իսկ Կերենակին Ֆրոնտից կողակներ և կան-
չել, յերկու դիվիզիա...

— Ձեռքերը կարճ են... Ձի հասնի։

— Ախ, յեթե մեզ ուղարկէյին Ձմեռային պալա-
տի դեմ, յես դիտէյի ի՞նչ կանէյի...

— Ի՞նչ կանէյիր։

— Յե՛ս... Կանանց բառալիտնից տասը հոգու
գերի կառնէյի և, հասկանո՞ւմ ես... Մանավանդ
այն հաստիկ Յենիային։

Նավաստիները հրհռացին։ Նույնիսկ Բորգան,
վոր կամրջակից լսում էր նրանց զրույցը, ժպտաց։
Նա կամեցավ միջամտել խոսակցության, բայց նկա-

տեց ծանոթ ավտոն, վոր շրջակայ գետի ափը, ուղիղ
«Ավրորա»-յի դիմաց։

— Գալիս են,— կանչեց նա և տրապը հանդարտ
նստեց դրանիտի վրա։

Յեկոշները Ռադմահեղափոխական կոմիտեյի և
կարմիր նավատորմի ղեկավարացիներն էյին։

Թանձր ծուխը լցվել էր կամարակապ սենյակը,
վոր նման էր գետնահարկ խուցի։ Շրագը ծխի մեջ
ավելի աղոտ էր լուսավորում և նրանք, վորոնք
կուցել էյին Պետրոգրադի քարտեղի վրա, ստիպված
էյին դործածել նաև մոմ և լուցկի, ավելի պարզ
տեսնելու փողոցները, կառուցվող բարրիկադները,
կամուրջները, վոր հարկավոր էր ըստ կարիքի բարձ-
րացնել և վերջապես շենքերը՝ փոստի, հեռագրա-
տան, բանկերի, միխիտրությունների և մանավանդ
զորանոցները, վոր պետք էր անհապաղ դրավել։

— Ուրեմն նորից եմ հիշեցնում Յեկայի կարգա-
դրությունը,— խոսողտ ասաց Պադմոյսկին,— առանց
խուճապի, առանց յերկյուղի... Մենք պիտի բան-
տարկենք ժամանակավոր կառավարությունը, Կե-
րենակուն, գլխավոր չտարը... Պետք է գրավենք
Ձմեռային պալատը, այնտեղ են նրանք բոլորը։
Պա՞րոյ ե...

— Պարոյ ե,— պատասխանեցին այս ու այն կող-
մից։

— Ընկեր Պադմոյսկի, գիշերապահները կարո՞ղ
են խարույկներ մառել,— հարցրեց մեկը։

— Դու ել ինչի՞ մասին ես հարցնում,— կշտամ-
բեցին նրան։

— Հանդա՛րտ, ընկերներ: Ժամանակը թանգ է: Խառնվել չվառեք, վորովհետև տաքանալու համար կրտսի մոտ կհասվաքվեն զանազան քաղքենիներ, իսկ այդ հարկավոր չէ:

Անընդհատ ներս ու դուրս ելին անում գնդացիների ժապավեններ, կապած և ձեռքի նռնակներով զինված նավաստիներ, բանվորներ, կարմիր գվարդիականներ: Նրանք ծանրախոհ մտնում էին այս և այն սենյակը, վորոնք միանման էին, ինչպես խուցեր և հաղորդում էին լուրեր, ստանում հրահանգներ և զենք: Բակում անընդհատ աղմկում էին մոտոցիկլիստներ, ավտոներ. սուրհանդակների ձիերը դուրս էին փողոցներում:

Գալիս էին զորամասերի պատվիրակներ, վորոնք հայտնում էին իրենց կամքը՝ կռվելու ապստամբող բանվորների հետ կողք կողքի: Վոմանք միայն չեղող ու թյուր էին խոստանում: Նրանք հեռանում էին ընկճված և իրենց հետ դեպի զորանոցներն էին տանում լուրեր արստամբություն մասին: Յերբեմն գիշերային հետախույզները տեղեկություններ էին բերում քաղաքի չրջակայքում թշնամու կասկածելի զորաշարժերի մասին:

— Իսկույն ուժեղացնել հսկողությունը կամուրջների վրա... Կարմիր գվարդիականներին ուղարկել յերկաթուղու կայարանները... Զինաթափել «Աստորիայի» սպաներին: Դիմադրություն դեպքում անխնայ յեղեք: Ընկե՛ր Մոկչին, ստուգեցեք ժամանակը:

— Տասնեկից տաս պակաս:

Յեւ յերկուսն էլ նայեցին ժամացույցներին:

— Տասներկուսին ինձ ղեկուցեք, վոր «Աստորիա»-ն մեզ այլևս չի խանդարի: Շտա՛պ:

Խալար միջանցքների քարերի վրա լավեց սպառնալի մետաղյա ձայն, ապա աղմկեցին յերեք բռնաստար մեքենա և զինված նավաստիների խմբերը սլացան դեպի «Աստորիա»:

— Ուրեմն ողակել նեվայից մինչև Մարսյան դաշտը, ապա Մոյկայից մինչև Մարինսկի պալատը: Հրետանին խփում է պալատի հրապարակի ուղղությամբ: Գրեցի՞ր, Վասյա... Հետո ղրահապատները...

Բայց հանկարծ ներս մտավ մեկը, վորին յերկու ժամ առաջ ուղարկել էին չտապ հանձնարարություն:

— Նրանք փակեցին դարպասները... Բայց պատահանների վրա գնդացիներն էին: Սպասում են կողակների յերկու եսկադրոնի:

— Փակել Միլիոննի փողոցը և նեվայի գետափը մինչև կամուրջ: Դադարեցնել տրամվայների յերթեվեկությունն այդ փողոցներով: Զինաթափել եսկադրոնները, յեթե մոտենան կամուրջին: Ուղե՞ր են «Ավրորա»-յի հետ կապ պահողները:

— Ներկա յեն, — վոտքի յելան յերեք յերիտասարդ և մի ծեր նավաստի՝ Ստեֆան Բորդան:

— Կրեյսերը մոտեցնել կամրջին... Հետեւ ադդանչանին և անհապաղ կրակել Զմեռային պալատի կողմը: Քսան նավաստի ուղարկել ընկեր Անտոնովին՝ պալատի վրա արշավելու...

— Есть, — ասաց Բորդան, առաջին անգամ՝ առանց կապիտանի: Դուսն մոտ մեկն արագ նշանակեց

նրանց ազգանունները և տրված հանձնարարութիւնը:

Մթին պալատների առջեւիւմ անխոս դնում էյին չորս նաւաստի: Յուրա եր. ծովից փչում էր խոնավ ու սառը քամի. փողոցներում հատ ու կենտ լապտերներն որորվում էյին և նրանց հետ որորվում էյին տների մութ ստվերները: Կուլ էյին դարպասները, պատուհանների փեղկերը և ձայն չէր լսվում բարձր հաբկերից: Յերբեմն նրանք հանդիպում էյին զինված զինեապահների, փորոնք նշանաբանից հետո թողնում էյին նրանց:

Փոթորկիւի էր ծովը: Վիթխարի ալիքները արշավում էյին Նեպոյի հոսանքին հակառակ, դետն ուռչում էր, խփում ասիերի դրանխտին: «Ալլորա»-ն բոլոր լույսերը հանգցրել և զգուշ լողում էր դեպի արքայական կամուրջը: Միաժամանակ նաւաստիները մթնում հանում էյին թնդանոթների պղնձե յերախակալները և նրանց պողպատյա փողերը դարձնում դեպի Ձմեռային պալատը...

Առաջին դրահապատները գրոհեցին Սենատի հրապարակից: Նույն ժամին, տաճարի առաջ դաշտային հրետանին հրաման ստացաւ կարճ ճանապարհով միանալ պուտիլովցիների զորամասերին: Ապստամբ զինվորների զորասյուններն արշավում էյին Մանեթի և Ինժեներական գլխի կողմից: Կարմիր գլարդիականները Ալեքսանդրյան այգուց դնդակոծում էյին Ձմեռային պալատի դարպասները:

Պալատի ներսից և հարեան շենքերի կուռններից գնդացիային կրակով պատասխանում էյին յուսկեր-

ները: Գնդակները շառաչով դիպչում էյին ցուցանակների թիթեղներին, մայթի քարերին և աղմկով փչում հաստ ապակիները:

Վախեցած քաղքենիները փակել էյին դուռ ու լուսամուտ, նրանց հետեւ շարել բարձեր, սեղաններ, դրքեր: Յիլ դողում էյին ահալոր յերկրադից. դողում էյին, անիծում և աղոթում:

Մոտ յերեք-չորս հարյուր հոգու մի բաղմութիւն սպիտակ դրոշը բռնած մոտեցաւ կարմիր գլարդիականներին դիրքերին:

— Կանգնեցե՛ք, — և դրահալոր մեքենան դանդաղ մոտեցաւ:

— Ծանաղա՛րհ, — բաղմութիւնից բղավեցին մի քանիսը: Նրանց մեջ կանացի մի ձայն կանչեց ամենքից բարձր:

— Մենք Պետրոգրադի Դումայի և հասարակական հաստատութիւնների ներկայացուցիչներն ենք և դնում ենք խնդրելու ժամանակաւոր կառավարութիւն, վոր դադարեցնի այս արյունահեղութիւնը:

— Չկա՛ ժամանակաւոր կառավարութիւն, նա տապալւած է: Կա՛ հեղափոխութիւն...

— Ծանաղարհ սովեք մեզ:

— Հեռացեք Կամուրջից, թե չե կրակում եմ:

— Այդպիսիներ, հայրենիքի դավաճաններ, — հիստերիկ ճիչով բղավեց այն կինը, վոր կոմսուհի Պանինան էր...

— Հեռացե՛ք Կամուրջից, — և գնդացիները կրակեց ոգի մեջ:

— Հեռանա՛նք, պարոններ... Տեղի տանք բռնութիւն ուժին և աղոթենք աստծուն մայր Ռուսիայի

փրկութեան համար, — յերկրուղած ձայնով ասաց
դաւանութեան մինիստր Կարտաշեւը:

Բազմութիւնը հետ նահանջեց:

— Կանգնի՛ր, — քղալեց յերիտասարդ Սահակը և
ուղղեց հրացանը: Մի ամտո կանգնեց:

— Իջե՛ք ցած...

— Սա ի՞նչ անկարգութիւնն է, — զարթացավ ամ-
տոյի մեջ նստած պորտֆելով մարդը:

— Դուք պետք է վտարել զնաք Սմոյլնի, — հան-
դարա պատասխանեց պահակը: — Իսկ մեքենան
կմնա...

— Գիտե՞ք յես ուլ եմ, — ձայնը բարձրացրեց
նա, — յես մինիստր Պրոկոպովիչն եմ... Ինչպե՞ս եք
հանդիմանում ձեռք բարձրացնել կառավարութեան ան-
դամի վրա: Սա անկարգութիւնն է: Ձեր աղդանո՞ւնը,
պարոն, — և գրպանից հանեց բլուկ-նոսր:

— Գնացեք Սմոյլնի, աշնտեղ ձեզ կասեն...

Յեւ մինիստր Պրոկոպովիչը, վորպես կալանա-
վոր, վտարելով գնաց Սմոյլնի:

Ժամը յերեքից անց բոլոր զորամասերը հրաման
ստացան:

— Ուժեղացրեք գրոհը, գրաւեցեք պալատը...
Շուտով Իլլիչը յելուրթ կռնենա Սորհուրդում:
Բանտարկւածներին և գերիներին ուղարկել Սմոյլնի:
Ձմեռային պալատը գրավող առաջին կոմիսարին
հրամայում եմ անմիջապես ներսը սահմանել խիստ
կարգ և առանց խուզարկութեան վոչ մի բան գուրս
շթողնել:

Հրամանից հինգ րոպե հետո հանկարծ վորոտա-
ցին «Ալրորա»-յի թողանութները՝ մեկ յերկու, ապա
վորոտացին Պետրոպովիչի վրայի կողմից: Դաշտային

հրետանին, վոր արդեն մնացել էր պուտիլովցինե-
րին, հրապարակից զարկեց արքաների ձմեռային
տան դարպասներին: Լավեց մի հուժկու ուռուս և բո-
լոր փողոցներէից արշավեց զինված բազմութիւնը:

Ձմեռային պալատում գնդացիները լռեցին:

Նախաստիների և կարմիր գվարդիականների մի
զորասյուն խիղախ գրոհով մտավ բակը և ուժերը
պատրաստ բարձրացավ մարմարյա սանդուխտներով:
Առաջին գրոհայինների մեջ էին «Ալրորա»-յից
տաննոթ նախաստի, վորոնց թվում ծերունի Ստե-
ֆան Բորդան:

Գրոհողները մեծ յեռանդով փնտռում էին Կե-
րենակուն: Արդեն բանտարկել էին Ժամանակավոր
կառավարութեան անդամներին, զինաթափ էին ա-
րել յունկերներին և շարքի էին վանդակեցնում նրանց
պալատից դուրս տանելու, — սակայն բանվորների և
նախաստիների առանձին խմբեր Ձմեռային պալատի
բազմաթիւ սենյակներում և ներքնահարկում գեռու
փնտռում էին անխառնակ «Բոնապարտին»:

Մեկը հանկարծ ներքևից կանչեց.

— Բռնել ենք, բռնել ենք...

Մի քանի նախաստիներ Ստեֆան Բորդայի հետ
միասին ներքնահարկի մուտք միջանցքում բանտարկել
էին յերկու հոգու սե վերարկուների մեջ փաթաթ-
ված, — և վողեւորված գոռում էին, դղրդացնելով
կամարները:

Կոմիսարը նրանցից վկայական պահանջեց:

Ծերունի նախաստու սուր աչքը սե վերարկույի
տակ տեսավ եպրետի վրակէ յերկը: Նա հետ քաշեց
վերարկույի ոձիքը: Նույն րոպէին կոմիսարը կար-
գաց նրա վկայականը:

— Գեներալ մայոր Բաղրատունի, Պետրոգրադի մարզի շտաբի պետ...

Ստեփան Բորզան պոկեց գեներալի բրաունինգը և վռակեցո՞ծ հպուլետները:

Իսկ դրսում, Ձմեռային պալատի բակում, լըսվում էր հոմերոսյան քրքիջ: Հրհռում էր զինված բազմությունը, ծիծաղում էյին և սրախոտում:

Ձինաթափ էյին արել Կերենսկու վերջին հույսը՝ կանանց բառալիտներ: Նրանց շարքի էյին կանգնեցրել և սպասում էյին հրամանի, վորեւ տեղ տանելու:

— Նու, Ֆենյա, հանիր բըյուկդ:

— Իսկ են տյոտյան նրանց հրամանատարն է:

— Ախ դուք Կերենսկու հարսներ... Գնանք մեր զորանոցները...

Կոմիսարը կարգադրեց առանձնացնել կանանց բառալիտներ: Ապա հարցրեց.

— Ո՞ւր ուղարկեմ ձեզ...

— Ընկեր Կոմիսար, նրանց ուղարկիր իրենց կազարման... Այնտեղ նրանք սեղուկներին մեջ կունենան իրենց դեյրաններն ու կոփտաները: Կհագնեն և կկորչեն տները, — միջամտեց Բորզան:

Մեկը բղավեց.

— Պատգամավորները դեպի Խորհուրդների շենքը...

Ստեփան Բորզան հեգնանքով նայեց գերի ընկած կանանց և հեռացավ: Իսկ մյուս նախաստին չղիմացավ գայթակղության և ծածուկ կամթեց Ֆենյայի հաստիկ թևը...

Պետրոգրադի Խորհրդի նիստի ժամանակ անսպասելի կերպով ներս մտավ դորշ վերարկույով մի մարդ: Նա մի վայրկյան նայեց վոդեմոնթյունից հուզված պատգամավորների բազմությանը, վորոնց վրա թանձր ծուխը ծվում էր և որորվում էյին ջահերի վռակե ժանյակները: Գորշ վերարկույով մարդը նայեց մի վայրկյան, ապա հաստատ քայլերով մոտեցավ ամբիոնին:

Դահլիճում աղմուկը դադարեց:

— Ընկերներ՛ր, — դրնդաց նրա ձայնը, — բանվորական և գյուղացիական հեղափոխությունը, վորի անհրաժեշտության մասին միշտ ասում էյին բոլշևիկները, կատարվեց... Ճնշված մասսաներն իրենք են ստեղծում իրենց իշխանությունը... Այսորվանից սկսվում է պատմության մի նոր շրջան...:

Դահլիճը դղրդաց ծափերի վորոտից և նույն րոպեյին Ծովային շտաբի դավիթից, «Ալլորա» կրեյսերից և Պետրոպոլյովկայի հեռուներից. վոդյունեցին թնդանոթները, դործարանների հազարավոր սուլիչներն ահեղագոչ արձագանքեցին և արձագանքը, վորպես նոր պատգամ սլացավ քաղաքից քաղաք, աշխարհից աշխարհ...

— Այսորվանից ամբողջ իշխանությունը պատկանում է բանվորների, զինվորների և գյուղացիների խորհուրդներին...

Խոսում էր Լենինը:

ՔԵՈՒ ԴԱՎՈՆ

Վոչ քո մասին, Հայկ, վոչ Ալեքի և վոչ ողա-
կալար Մարինայի և վոչ ել նույնիսկ Մխոյի «թռու-
ցիկ բրեզադի» տղաների մասին ե, վոր ահա գրում
եմ, այլ այն մարդու մասին, վորը խրճիթում
խռնված բաղմուտյան մեջ իմ աչքին չեք ընկնում,
մինչև ներս վազեր դոմի պահակը և լեղապատառ
կանչեր:

— Քեռի Դավո, քեռի Դավո, են անիրավ «խըմ-
բապետի» կապ փրթալ. յեկիր, թե չե, Արաբ ենոր
փոր փսոր կթափա:

Յեւալ միջահասակ և ամրակազմ մի մարդ, մե-
կը նրանցից, վորոնք լրացնում են քառասունը, հե-
տե են թողնում հիսունը և նույնիսկ վաթսուներե
հասնելով չեն փոխում իրենց քայլվածքը, դեմքի ար-
տահայտությունը և առհասարակ իրենց: Նրանք ու-
նենում են խիստ սե և ձյունի նման սպիտակ մա-
զեր, և սեն ու սպիտակն իրար խառնված, նրանք
ապրում են դեռ յերկար, և այն տարիքում, յերբ
ուրիշ ծերունիներն ունենում են դառամյալ մարմին
և հենվում են ցուպին, — այդպիսիները դեռ առույգ
են և ունեն արթուն միտք:

Յեւալ այդ ամրակազմ մարդը, վորն եր ինքը՝
քեռի Դավոն: Նրա հետևից դուրս յեկալ նաև Մխոն,
վորին անվանում են «Կես կռիվ», վորովհետև նա

հանդարտ չի կարողանում խոսել և նույնիսկ, յերբ
ժողովում խոսք և առնում, նույնիսկ այդ ժամանակ
թնդում և նրա ահադնադորդ ձայնը և թվում ե, թե
դռում և մի ամբողջ լեռ: Յես ևս դուրս յեկալ
«դինի», ինչպես ասում են այդ գյուղում: «Կես
կռիվ» Մխոն արդեն վորոտալով սլանում եր, և լսելի
յեր, թե ինչպես նա անարգում եր ինչ վոր լողը
Միհրանի, նրան անվանելով «կուլակի թիկնացու»,
«կուլսողի տիզ» և այլ այսպիսի խոսքեր:

Իսկ քեռի Դավոն դնում եր միջահասակ մարդու
սովորական քայլերով, այն վարժ քայլքով, վորով
այդպիսի մարդիկ լուսաբացից մինչև ուր-կեսոր կա-
րող են կտրել լեռներ և ձորեր և նոր միայն նեղա-
նալով չողից և վո՛չ հոգնածությունից՝ պառկել մի
թփի ստվերում: Դժպար չեք դուչակել, վոր «Կես
կռիվ» Մխոն պիտի փոթորիկ գցեր և ավելի բարձր
վորոտար լողներին, ծուլներին, ավարաններին և այլ
այդպիսի մարդկանց հասցեյին և հենց այդ ժամանակ
պիտի վրա հասներ քեռի Դավոն և լուռ ու մունջ
դործ աներ:

Պատահել էր ահա թե ինչ:

«Սմբուպետը», վոր մի կիսախելազար յերիտա-
սարդ ցուլ եր, անպատիվ համարելով յեղների շարքը
դառնել և կամ դալթակղած այն աղնիվ և ընտիր
կերով, վոր ախրապանները լցրել էյին ձիերի ա-
ռաջ, կտրել եր վղի կապը և հարբած արջի նման
ծառս յեղել կոլսողի ընդարձակ դոմում, վորից և
վախեցած պահակը վազել եր հավարի: Ձիերից վոչ
մեկը նրան մոտ չեք թողնում, իսկ Արաբը, չքնադ
մի նժույգ, — դեռ շարունակում եր զայրադին վրըն-
ջալ, դուրեկով դոմի սալ քարերը:

Յերբ քեռի Դավոն ներս մտաւ, տեսաւ հետեյալ պատկերը: Գոմի մյուս ծայրին, կիսամութի մեջ ցուլը կռացրել էր վիզը և բռնում էր. մութի մեջ բոցկլտում էին նրա արնախառն աչքերը: «Կես կռիւ» Մխոն դռան մոտ աղմկում էր, ավելի բարձր, քան վրնջում էր Արարը: Յեղների և ձիերի յերկար շարքերը, վորոնց վերջը չէր յերևում, հանդարտ խոթում էին կերը: Միայն մի յերիտասարդ քուռակ, վորին ավելի կվայելեր սնվել՝ որինակ առնելով հասակավոր և պատկառելի ձիերից — ջղային անհանդատությամբ ցցել էր ականջները և ուզում էր ցույց տալ, վոր ինքն ևս բաժանում է յերևելի նսույգ՝ Արարի զայրույթը: Իսկ յեղներից և վոչ մեկը վորեւէ կերպ ցույց չէր տալիս իր վերաբերմունքը և նույնպես կարելի չէր ասել, վոր նրանք ատելությամբ էլին լցված դեպի «Նմբապետը», վորին որերից մի որ պիտի ամորձատեսէին և նա ևս պիտի դառնար չարքաշ յեղ:

Քեռի Դավոն, առանց փոխելու քայլերի ութմը, անցավ գոմի յերկայնքով և ուղղակի մոտեցավ ցուլին: Նույնիսկ «Կես կռիւ» Մխոն սարսափից լռեց և այլևս չվրնջաց Արարը: Քեռի Դավոն բռնեց «Նմբապետի» ականջներից և առաջ յեկավ՝ հետեւից ցուլը: Ապա նա ցուլին հրեց յերկու պառավ յեղների արանքը, առավ ճիւլ խոտից հյուսված թելի կծիկը, գրքպանից հանեց կեմբարը և զարմանալի արագությամբ ու ավելի զարմանալի վարպետությամբ վորորեց այնպիսի ամուր կապ, վոր հուր-հավիտյան «Նմբապետը» չէր կարող քանդել: Նա ցուլին կապեց յերկաթե սեպից, և միայն այդ ժամանակ նորից «փոթորիկ փրթաւ» Մխոն ու դուրս գնաց:

Այդ ժամանակ քեռի Դավոն վոչ մի բառ չարտասանեց և միայն, յերբ կապեց ցուլը, գրպանից հանեց ծխախոտի տուփը և հաստ մատներով փաթաթեց ծխախոտը և ապա, այն ել կես հեղնանքով, ասաց գոմի պահակին:

— Հարա հորի՞ ժողովքին կըսեյի ընցեր և քեռի Դավոյի ժամանակ, — և թեթե զարկեց նրա մեջքին. — սովորի, տղաս, սովորի...

Ապա մոտեցավ մի ծանր ձիու, վորն ահագին աղմուկով կըճտացնում էր ատամները, կարծես դարու հատիկները փշրվում էին ջրաղացի քարերի տակ, — և շոյեց ձիու բաշը:

— Քրտնած է ձին, տղա, — և սոսա նաև, վոր գոմն արեւն հեղ է, հարկայոր է ձիերի նոր գոմ կառուցել:

— Քեռի Դավո, դու ա՞յս բրիգադի մեջ ես:

— Չե, յես դաշապար եմ:

— Հապա ինչո՞ւ յեկար գոմը:

— Չե՞ ես ել մերն ե, — և ձեռքը մեկնեց ձիերի ու յեղների կողմը. — բոլոր իմ ե:

Քեռի Դավոն գնաց:

Գոմի պահակը, վորն իսկույն թողեց բարբառը, պատմեց այն ճանապարհի մասին, վորով նրանք ընթացել են, սկզբում՝ չորս տարի առաջ՝ միայն տառաքելու տուն, վորոնք ունեյին միայն մի յեղ և վորնեք ծաղրելով անվանում էլին «չլուտի խումբ»: Ահա այս գոմը և նրա բակը հռչակված իջևան էր Շարուրից և Որդուբաթից յեկող քարավանների համար: Այժմ այդ ծածկերի տակ հանդուստ են մեքենաները և մի ամբողջ դումակ: Նրանք էլին տասներկու տուն և ունեյին միայն մի յեղ. առաջին հիմնա-

դերները մեջտեղ դրին ինչ վոր ունեյին՝ վերջին պարկ դարին ու նույնիսկ փշուր ձալարը փոխեցին դարու հետ և համայնական առաջին դաշտում սերմնացանը լի բուռով շաղեց սերմը: Հետո յերեսունից անցան և այս ձմեռ նրանք արդեն հարյուր վեց են, և հիմնադիրները պարծանքով նայում են հետ՝ չորս մեծ տարիներին:

Պահակը պատմում էր այդ տարիների մասին, և այդ թվում էր մի պարզ պատմություն: Լեռ չի փըլվել, չի յեղել ամեհի պատերազմ, հրաշք չի յեղել, և միայն քրտինք են թափել հողի մշակները և նրանք, վորոնք ունեյին միայն մի յեղ, այժմ իրենց վաստակով տեր են դարձել յերամակի և նախիրի, սայլաչարքի և մեքենաների, ունեն ցորեն և դարի, կանայք կով են կթում, իսկ նաղարաչի Չոլոն նրանց զլարձացնում է և թնդում է «գյոնդը»: Այդ թվում էր մի պարզ պատմություն, և դժվար է հաղորդել այն ներքին ուրախությունը, վորով համակված էր այդ յերիտասարդը, ինչպես այն մարդը, վոր խեղճության, հոգու այլասեռման և ծայր չքավորության անդունդի ամից անդարձ անցել է մի ուրիշ ամի և ուրախությունից կոխում է այն հողը, վոր իրենն էր, բայց իրեն չէր կերակրում, տեսնում է նույնպիսի մի ձմեռ, յերբ լեռները ձյունոտ են, ահա դարձյալ Արաղի ամից բարձրանում է տաք գոլորձի, բայց իր դռանն այլևս չի չոքել սովի տհր և նրա վաղը չի յերևում վորպես անոգնական կրակ մթաղնած բուքի մեջ, այլ բացվում է վորպես նորոգ դարնան առավոտ:

Խրճիթում հավաքվածների խորհրդակցությունն ավելի նման էր պարզ գրույցի, բայց այդ հասարակ

խոսքերը վորոշում էյին հարյուրավոր մարդկանց անելիքն ամբողջ տարվա ընթացքում: Վորոշում էյին սոյա տարվա նորմաները և միաժամանակ ուրվագծում էյին կոլեկտիվի վողջ արտադրության պլանը: Նրստել էյին՝ ով ինչպես ուղում էր, և միայն նրանք էյին սեղանի մոտ, վորոնք գրում էյին: Նույնիսկ մեկը խրճիթում գնում գալիս էր և յերբեմն բարձրացնում էր գլուխը, այդ ժամանակ նա հայտնում էր իր զիտողությունը, և նրան ևս լսում էյին այնպես, ինչպես մյուսներին, վորոնցից վոմանք նստել էյին պատի տակ, վոմանք՝ վառարանի շուրջը, իսկ մի քանիսը հաստ արկղի վրա, վոր անհայտ է, թե ինչու յեր այդտեղ: Ամենքից գեղանկար տեղավորվել էր մի թիկնեղ մարդ: Նա չոքել էր և միևնույն ժամանակ համարյա պոռկել մեջքի վրա, այնպես վոր նրա գլուխը ցցված ծնկների հետ հավասար էր:

Յեվ ներկաները, վորոնք կոլեկտիվ ակտիվն էյին, նրա առաջատար ուժը, բոլորը՝ համարյա առանց բացառության խոսում էյին խելացի ծանրությունը: Ննջող չկար, ինչպես դուռդաղան այն ժողովներում, յերբ զեկուցողի միալար ձայնից կախվում էյին ունկրողները հոգնած գլուխները, և արդեն մի անկյունից լսվում էր մրափի աղմուկ, կարծես այն կողմից գնում էր մի մենավոր սայլ և սայլը խուլ ճռնում էր: Պատասխանատվության զղացումի հետ, նրանց խոսքերի մեջ կար մի խստություն. և յերբ լսում էյին՝ այդ լուրջությունն ևս վկայում էր, վոր մարդիկ կշռում և կշռադատում են: Յեվ նույնիսկ «կես կոլի» Մխոն այլևս յերկար չէր աղմկում, այլ բավականաչում էր ընդհատ բացականչություններով, վոր թեպետ վորտտաձայն էյին, բայց և այն-

պէս խելացի եյին: Իսկ քեռի Դավոն արդեն դրաւել եր իր տեղը և լայն դանակով տաշում եր մի սեպ, տաշում եր և մտածում:

Հէշտ չի այն աշխատանքը, վորի համար նրանք ուղեղ եյին մաշում: Զյաւնի բարակ շերտի տակ լուռ քնել են այն դաշտերը, վորտեղ վաղը նրանք պիտի քրտինք թափեն: Իսկ հարկավոր ե ավելի լայլ կազմակերպել համայնական դաշտերի վարը, հարկավոր ե բարձր բերք ստանալ: Հարյուրավոր հեկտար դաշտերի վրա աշխատելու յեն տարբեր մարդիկ, և ահա պետք ե այդ մարդկանց դասավորել այնպես, վոր ստացվի առավել արդյունք: Կա բեխով Տիգրան, կա և Թիմարցի Տիգրան, կա Տիգրան, վոր անհայտ ե, թե ինչու կոչվում ե «հայու տղա», վերջապես չորրորդ Տիգրանին կոչում են «կոմսոմոլ Տիկո», և ահա չկա ավելի լայլ ջրվոր, քան բեխով Տիգրանը. Թիմարցուն չի կարելի քաղհանի ուղարկել, վորովհետեւ նա կռվում ե քաղհանավոր կանանց հետ, այնինչ նրանից լայլ Ֆուրդոն քշող չկա. «հայու տղան» բամբակի «հողու մեջն ե», իսկ կոմսոմոլ Տիկոն որնեբուն մեքենաների հետ ե: Կա տափ, բամբակի արաթ, պետք ե վորոշել, թե վոր պատանին ձեռնհաս ե հորիկ լինելու, քա՞նի տղամարդ կարող ե գետափի խոտատեղը հնձել, ո՞վ ե դարսում բարձր բարդոց և այնքան ամուր, վոր նույնիսկ հարավի քամին չքանդի: Սեղանի մոտ նստած մեկը, վոր դեկավարում ե խորհրդակցությունը, հարցնում ե.

— Քեռի Դավո, յերկար արտի ներքի մա՞սը պիտի թանձր սերմել, թե՞ վերել:

Քեռի Դավոն մի քիչ մտածում ե և պատասխանում: Յեւ վորքս ե գալիս, վոր վոչ վերելը պի-

տի սերմել և վոչ ել ներքելը նսար, այլ յերկու ծայրերը հավասար խտությամբ, իսկ մեջտեղը թանձր:

Յեւ դեռ հարյուրավոր այսպիսի հարցեր՝ բամբակ ցանողների, քաղհանավորների, սերմնացանների և հնձվորների, դարբնի և սայլապանների մասին, աղյուս թափողների և տուն կառուցող վարպետների աշխատանքի ու նրա վարձատրության հասին, աղյուս թափողների և տուն կառուցող վարպետների և այն մասին, թե ինչպէս սերմել, վոր արտերում անսերմ «խեց» չմնա, վոր հողի բոլոր գուղձերը փշրվեն. ով ե քաղցր հնձում, ով ե լայլ առու քաշում, լար տալիս և մարդոց անում, յե՞րբ և հարկավոր ցեղաջուր և յե՞րբ աղոսով ջուր, — և մի՞թե հնարավոր ե միառմի թվել աշխատանքի այն բոլոր տեսակները և նկարագրել աշխատանքի կազմակերպման դժվարությունները և նրանց փորձը, վորոնք չորս տարվա ընթացքում յեփվել են այն դժվարությունների բովում և վորոնցից յուրաքանդժվարությունների բովում և վորոնցից յուրաքանդժվարությունների բովում ե իրենց հողերը, չյուրը փակ աչքերով ել տեսնում ե իրենց հողերը, իրենց մեքենաներն ու մարդկանց, վորոնք միացրել են աշխատանքը:

Յեւ դեռ յերկար ժամանակ և վոչ թե մի որ, անձրևից ծեծված և արեառ դեմքերով այդ փորձառու մարդիկ, համայնական հողի մշակներին այդ նոր ցեղը պիտի ուղեղ մաշի և նրանց աշխատանքը պիտի ուսանա լիքը հասկերով:

Յերբ ներս մտանք քեռի Դավոյի տունը, տնեցիների դեմքի վրա նկատեցինք մեր դալու հետ ընդհատված հետաքրքիր պատմության հետքեր. իսկ քեռի Դավոն այնպէս եր նստել և մյուսներն այնպէս եյին նայում նրան, վոր մատնում եյին, թե այդ հե-

տաքերը պատմողը հենց ինքը քեռի Դավոն եր, վորի յերկու կողքին, թախտի վրա, քոթոթներ յման կծկվել էյին յերկու թուխ մանուկներ, ըստ յերեւոյթին քեռի Դավոյի թոռները: Նրանցից մեկը դուրսավաճան յերկար մնաց այդ դերձով և նրա լայն չուած աչքերից յերևում եր, վոր մանուկը դեռ պապի պատմածի ազդեցության տակ է:

Նրանց սենյակը շատ բանն եր ասում իր տիրոջ՝ քեռի Դավոյի նկարագրի մասին: Նույնպես ամուր նստել էյին պատերը, ինչպես քեռի Դավոյի կաղմվածքն եր, և ամեն ինչից հայտնի յեր, վոր տերը տունը կառուցել է խնամքով, ամեն ինչ իր տեղն եր և մտածված, ինչպես նրա խոսքերը, և դեռ շատ վաղուց, յերբ քեռի Դավոն անթեւան, թախառական եր, այդ դռան նախը յեղել է նրա մտքում:

Տան կառուցվածքի կոշտությունը մեղմացրել եր կանացի մի ձեռք, վորը պատուհաններից կախել եր մաքուր վարդույրներ, պատերին նկարներ և դույնը զգուշ թղթերից զարդեր: Լիքն եր տան ներսը, դռան մոտ կախված եր մի փափուկ յերեսքիչ, իսկ վերեւից դաշտային չորացած ծաղիկների միջից նայում եր Բուդյոնին: Այդ լիքը տան բոլոր իրերի և մարդկանց վրա կար ապահով կյանքի կնիքը, իսկ փայլուն սամավարը կարծես ավելի զարդ եր և նորաստեղծ յման ուռած-փքված նայում եր:

Յերկար կլինի պատմել մեր զրույցը, վոր սկսվեց ինչպես սկսվում է պարզ զրույցը. քեռի Դավոն հայտնեց, վոր հենց նույն օրը նրա առաջարկով կոթի խողի ախտի վրա խորհրդակցությունը վերոջել է կառուցել ձիերի նոր դոմ:

— Ել վո՞նց էս:

— Գոհություն, — և հաստ մատներով սեղանի վրա հավաքում եր հացի փշրանքները: Միշտ անհանգիստ են նրա ձեռքերը, միշտ ինչ վոր մի բան է անում. ահա հավաքեց հացի փշրանքները և սկսեց հարդարել սփռոցի խճճված ծոպերը:

Նա պատմում է այն, ինչ արդեն հայտնի յե, ինչ վոր վկայում են նրա տունը, տան իրերը, տանեցիները, նրանց հագուստը, նրա թոռները, և վերջապես իր՝ քեռի Դավոյի անթրոպոլ ու դո՞ դեմքը, նրա զրույցի խաղաղ ընթացքը:

Պատահե՞լ է ձեզ ձմռան բուքին լինել դրսում՝ խավարի մեջ, յերբ ձյունախառն բուքը ծածկում է բոլոր ճանապարհները, ձյունի փաթիլները սուր ու վաղների նման ծեծում են ձեր դեմքը, սառչում է ձեր շունչը և ահա թվում է, վոր այդպես փրկության ուղի չկա, փրկության ուղի՝ այդ խավար դիշերը, յերբ վրոշում է բուքը. և ահա հանկարծ ցուում է մի վիթխարի կրակ. դժվարությամբ հասնում եք կրակին, և յերբ արդեն տաքացել են ձեր ձեռքերն ու մարմինը, յերբ հեռավոր մահը դառնում է անցյալ, իսկ փրկությունը՝ հրաշք, կրակի մոտ ուրիշներին հանդարտ ձայնով պատմում եք այն ուղիների մասին, վորտեղ խավար եր և վրոշում եր մահվան բուքը: Ահա այդպես իբրեւ մի մարդ, վոր հասնում է ապահովության ափը, քեռի Դավոն պատմեց իր և իր նմանների կյանքը: Նրանք և նրանց պապերը այդպիսի տուն չեն ունեցել, նրանք ապրել են մի մութ յերկրում, մրոտ տների թոնրածխի մեջ: Նրանք ունեյին յեղեղնյա խսիր, վոր փոռում էյին ոջախի առաջ և ամբողջ դերձատանը պառկում եր խսիրի վրա, ինչպես քարայրի դադանը չոր տերևների վրա:

Յեւ յուսնիսկ այդ կյանքը շատ յեղալ նրանց համար, և ինչպես վրակվող յեղեղնուտից փախող թռչուններ, նրանք հեռացան իրենց բարձր քարափերից և քարափների խեղճ տներից:

Յերբեկցե մի գրիչ կպատմի քեռի Դավոյի կյանքը և այդ գրիչը շատ կգտնի հերոսություններ նրա կյանքում: Յեւ նա կզարմանա, թե ի՞նչպես ե, վոր բոլոր պատուհասների ընթացքում չի անհետացել քեռի Դավոյի դարձը: Բարձր վոգեւորություն կհոսի նրա յերակներում, յերբ այդ պատմիչն իր պատմությունը հասցնի մինչև այն ուր, յերբ իրար հետ միացան տասներկու ծուխ և այս հողերի վրա վառեցին նոր կյանքի կրակները և առաջին տասներկուսի հետ քեռի Դավոն լսեց համայնական կյանքի կոչը:

— Իսկ ի՞նչ ես անելու այն ավելցուկը, վոր ունես...

Այստեղ մեր զրույցին խառնվեցին և կանայք՝ քեռի Դավոյի կինը և նրա հարսը, այն թուխ մանուկները մայրը, վորի կանացի մատները քնքշություն եյին տվել Դավոյի կառուցած տան հաստ պատուհաններին և պատերին: Յերեաց, վոր կանայք տարբեր կարծիքի յեն ավելցուկ ցորենի և մյուս մթերքների ոգտագործման մասին. նրանք պահանջում եյին «կարի մեքենա» և «կռավաթ», իսկ հարսը նույնիսկ պատեֆոն: Այնինչ քեռի Դավոն հակառակ ե մտածում. նա կամենում ե իր նոր տան կողքին կառուցել մի ավելի ընդարձակ սենյակ, դետնից բարձր, վոր ներքեւ լինի մառան, իսկ կտուրի վրա ամառվա չարդախը: Յեւ յերբ պատրաստ կլինի այդ սենյակը, այն ժամանակ նա կզնի յերկաթյա մահ-

ճակալ: Նրա թոռները գլղոր-մլղոր փաթաթվեցին պապին, կարծես այդ յեղանակով հայտնեցին, վոր իրենք չեն ուզում վոչ խոր մառան և վոչ յերկաթե մահճակալ, այլ միայն ուզում են, վոր միշտ ունենան արդարիս պապ, բարձրանան նրա ուտերի վրա, գլղովեն նրա դողում և պապը նրանց զարմանալի պատմություններ պատմի:

Ճրագները վառվեցին:

Յերբ սեղանի արկղից հարսը լուցկի հանեց, իմ աչքին ընկավ ելեքտրոլարի կապոցը, կոճակները, դեղին պատրոնը և նույնիսկ մի ելեքտրոլամպ:

— Ինչո՞ւ յես հավաքել, քեռի Դավո:

— Հարա մեզ յուս կիտա Սիմիստրոն...

Սիմիստրոն, Յեմստրոյը, Յեմչինը...

Քեռի Դավոյի պատուհանից յերևում եր հայկական հին դյուղին ոտարոտի պեյզաժ: Դիմացի բլուրները ստորոտում թարթում եյին բազմաթիվ ճրագներ, բլուրների վրա յերևում եյին ավելի դորեղ կրակներ: Թվում եր, թե ամբողջ դաշտում փոխի ե արդյունաբերական մի մեծ քաղաք և նրա բազմաթիվ կրակները վառվում են գիշերային մթության մեջ: Պատուհանից նայում եյի այդ հոյակապ տեսարանին, իսկ քեռի Դավոն պատմում եր, վոր գործարանի շաղախին քիչ քրտինք չեն խառնել և իրենք, նաև ինքը, և ահա այդ վտտակի փոխարեն «Սիմիստրոն» նրանց լույս ե խոստացել:

— Ե, բարով մնաս, քեռի Դավո:

— Բարով, բարով տեսանք:

Բակից ավելի փառահեղ եր Յեմչինը: Քեռի Դավոյի տան պատուհանից յերևում եյին միայն տների վոյի տան պատուհանից յերևում եյին միայն տների մի մասը և բլուրները, բայց չեր յերևում վիթխարի

ծխնելույզը, վորից թանձր ծուխը բարդ-բարդ բարձրանում էր: Լսվում էին պաթթյուններ և խուլ աղմուկ. յերևի վազոնետների մեջ լցնում էին կրաքար:

Գյուղի նոր թաղով դառնում էյի տուն: Յերկու կողմը միանման և մաքուր տներ էյին և յուրաքանչյուր տան զուգե պատուհանից լույսի բարակ շերտ էր ընկել նոր փողոցի վրա: Յեւ ինչպես մի նեւ, այդ փողոցը ձգվում էր դեպի յեղեգնուտը և Զույգ լեռը կարծես փողոցի ծայրն էր:

Մուգ մանիշակագույն շղարչ էր նստել լեռան լանջերին և նրանց ստորոտներն ընկղմվել էին շղարչի խավար ծալքերում: Բայց այնքան սպիտակ էր լեռան դադաթը, վոր նույնիսկ այդ մուգ շղարչի միջից ցոլում էր նրա սպիտակությունը, ինչպես անարատ մարմինը թափանցիկ քողի միջից: Վոսկեղեն լուսինը, վոր արևի նման էր, բայց առանց ճառագայթների, — լուսինը դողդողալով իջնում էր խոր անդունդի վրա: Այն կողմերում հովիտները հրդեհել էին յեղեգնուտը և թվում էր, թե ծով է բռնկվել: Այրվող յեղեգնուտից բաղերը կանչելով պտտվում էին իրենց կրակավող ընների վրա: Քամին բարձրանում էր այրվող յեղեգնի և խավարի մեջ նրանք նման էին հրաթև թռչունների: Լեռը բարձր էր բոլորից և նույնիսկ այդ հրդեհավող ծովը չէր լուսավորում նրա խավար լանջերը:

Մի տնից լավեցին խուլ ձայներ. կարծես բաղմաթիվ կանայք միաժամանակ և խմբով ասացին նույն բանը: Պատուհանից յերևաց սենյակի ներսը, վորը հիշեցնում էր քեռի Դավթյի տունը. միայն չկային յերեսաներ և տղամարդիկ: Ութ-տասը գեղջկուհի-

ներ հասարակ սեղանի շուրջ բոլոր նստել էին և յերբ Մարինան բարձրացնում էր ձեռքը, նրանք խմբով ընթերցում էին: Մեկը նույնիսկ մատը շարժում էր տողերի հետ, ինչպես դպրոցական յերեսա.

— Մեր կոմունան վար կանի...

Յեւ խուլ դղրդացին այդ բառերը, ինչպես բաղմության սրբազան յերգումը, յերբ ծովի նման ծվում է այդ բազմությունը, նրանց քայլերից թրնդում է դետինը, հրդեհ է բռնկվել նրանց հոգիներում և հողմը կրակին է մատնել հին յեղեգնուտները և տիղմը և թունավոր ճահճը, հուրը խանձում է ճահճների գետուններին, կրակի լեղվակները ճեղքում են դարավոր խավարը և վարիքից ազատագրված մարդը ճախրում է վորպես հպարտ բաղի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
Հյուսիսային ծով	3
Տիգրանուհին	12
Յեղ բարբաղ	19
Սարու	25
Մուրոյի «գլուց»-ը	32
Ջորեթի լույսը	40
Անձրեղ	49
Մի անգամ հոկտեմբերի 25-ին	55
Քեռի Դավոն	66

<< Ազգային գրադարան

NL0332092

23491

ԳԻՆԸ 1 ՌՈՒԲԼԻ
ԿԱԶՄԸ 50 ԿՈՊԵԿ

ԱԿՏԵԼ ԲԱԿՍՈՒՆԻ
ԴՕՂԴԲ
Դիւ ՏՏՐ Արմենի, Երևան